

Amning och spädbarnsvård i antikens Rom

Masteruppsats
Anna-Stina Ekedahl
Handledare: Dominic Ingemark
Institutionen för Arkeologi och
Antikens historia/AKS
Lunds universitet
Ht 2010

Innehåll

Abstract	s 2
Inledning	s 3
Syfte	s 3
Material	s 4
Kort forskningsöversikt	s 6
Metod	s 6
Teori	s 7
<i>Annales</i> -skolan	s 7
Mentalitetshistoria	s 8
Komparativ historia	s 8
Medicinska synpunkter på uppfödningen	s 10
Amning	s 10
Amning och bröstmjölakens kvalitet	s 10
Colostrum	s 15
Tilläggsföda och avvänjning	s 18
Amningstidens längd	s 22
Annan uppfödning	s 24
Medicinska synpunkter: diskussion	s 25
Sociala och emotionella synpunkter på spädbarn och deras uppfödning	s 29
Ammor	s 29
Synen på spädbarn	s 33
Friska barn	s 33
Sjuka barn	s 36
Barn i riskgrupper	s 37
Barn som dog	s 41
Sociala och emotionella synpunkter: diskussion	s 44
Sammanfattning	s 47
Slutsatser	s 52
Bibliografi	s 55

Abstract

This essay is about the feeding and care of young infants in Roman antiquity. My aim is to discuss and if possible find answers to the following questions:

1. Were Roman infants well fed?
2. Were mothers and wet-nurses healthy enough to produce sufficient quantities of good milk?
3. What can be said about nursing and maternity in Roman society: morally, psychologically and socially?
4. How did motherless children survive?
5. Is the Roman attitude to babies special?

As my sources I have used treatises by medical writers such as Soranos and Galenos, both of them *medici* during the second century AD, literary comments by Roman authors on feeding, care and abandoning of infants as well as modern reports about historical, osteological and epigraphical research. Since most of the available information is about the Roman elite, I have compared ancient child care with customs in more recent periods, particularly England 1500–1800 and the Third World of to-day, to be able to draw parallel conclusions about those, who were not included in Roman documents, neither medical, nor literary.

According to my opinion Roman infants in general were not well fed. Infant mortality and morbidity was high, to some extent certainly due to deficient feeding. Some of the new-born babies were also deprived of *colostrum* with its immunizing effects. Their mothers were not well nurtured either, as far as osteological evidence from Herculaneum tells us.

Using wet-nurses to feed the babies was common practice among the Roman elite, debated and condemned as a sign of depravity among some of its critics. It was probably not common among the vast majority of rural Roman people.

Death of women in child-bed as well as child-exposure, neither of them rare, were causes for new-borns to be deprived of their mothers. Some experiments might have been done to feed babies without breast-milk, but as far as is known, without success. A wet-nurse was necessary for the motherless baby to survive.

It is quite often said about the Romans, that they did not really care about their babies, they did not even mourn when they died. Their attitude towards infants was probably different from most people's to-day, since they may not have considered the little ones fully developed into humans. There is no evidence for their lack of feelings, though.

In this essay I might have been able to describe some mentalities concerning infants in the Roman society, though the majority of the people, mostly rural, is still mainly out of reach.

Key-words: Roman antiquity, infants, breast-feeding, mentalities, attitudes to infants.

Inledning

*Idem, si puer parvus occidit, aequo animo ferendum putant,
si vero in cunis, ne querendum quidem.*

Samtidigt anser man, att ett litet barns död bör bäras med jämnmod och att inte ens någon klagan bör förekomma, om barnet dör i vaggan.

(Cic. *Tusc.*1.93. Övers. S. Lundström, 1997)

Cicero ger i ett samtal i *Tusculanernas första bok* uttryck för de sammansatta känslor som måste ha gripit romerska föräldrar när spädbarn dog. Spädbarnsdödligheten i det antika Rom var hög. Beräkningar har gjorts som visar, att ca 30 % av alla nyfödda dog före 1 års ålder.¹ Det var inte heller självklart att ett nyfött barn skulle tillåtas leva. Familjeöverhuvudet, *paterfamilias*, hade rätt att avgöra det i kraft av *patria potestas*.² Andra tiders människor må också ha haft sina skäl för att låta ett spädbarn leva eller dö, men jag förutsätter, att när barnet är accepterat som samhällsmedlem finns det en vilja att ta hand om det i alla kulturer. Jag förutsätter också att barnets behov har varit desamma under den tid jag undersöker. Människan har inte förändrats biologiskt på några få årtusenden.³

Spädbarnets hälsa är delvis beroende av nutritionen, som inte bara påverkar den akuta sjukdoms- och dödlighetsrisken utan också den framtida hälsan.⁴ Det är inte bara födans kvalitet och lämplighet som är viktig utan också det välbefinnande och den trygghet som matningen förmedlar. Jag fokuserar på barnets situation, som naturligtvis påverkades av moderns hälsa, hennes möjligheter att välja hur barnet skulle tas om hand och hennes värderingar av moderskapet. Den ammande kvinnan inkluderas genom sin påverkan på barnet, men inte som eget undersökningsobjekt.

Samhällets attityder till barn bidrar till att skapa den sociala och känslomässiga miljö, som barnet föds in i, och den omvårdnad och uppfödning barnet får. Att exemplifiera dessa attityder utifrån enskilda romares utsagor är en del av min uppsats.

Syfte

Mitt syfte är att undersöka hur man såg på spädbarn i det antika Rom, hur de föddes upp och togs om hand. Jag vill försöka få en bild av barnens situation, deras hälsa och överlevnadsmöjligheter.

Jag lägger dels medicinska och näringsmässiga aspekter på uppfödningen beträffande amning, avvänjning och annan kost än modersmjölk, dels sociala och emotionella, då barnens hälsa och välbefinnande naturligtvis påverkades av den miljö som omgav dem.

Barn, vars biologiska mor dött i samband med förlossningen och de som satts ut var extremt sårbara. Jag försöker ge synpunkter på deras möjligheter att överleva.

---

1 Ingemark & Gerding 2000, s 190.

2 Saller 1991, s 23.

3 Burenhult 2003, s 15.

4 Haines & Steckel 2000, s 13.

För att uppnå mitt syfte söker jag i varje avsnitt referenser och jämförelser i material från andra tider och miljöer. Detta gäller såväl de näringsmässiga och hygieniska synpunkterna som inställningen till barn och deras uppfödning, praktiskt, känslomässigt och socialt. Jag har däremot inte några ambitioner att moraliskt värdera det sätt som barn behandlas på under olika tider och i olika miljöer och jag försöker också så mycket som möjligt hålla mina egna värderingar utanför undersökningen. Jag försöker inte heller dra några kvantitativa demografiska slutsatser om spädbarnsdödlighet ur mitt material. Jag ställer frågorna:

1. Fick romerska spädbarn tillräcklig och välanpassad föda? Jag använder moderna läkares rekommendationer som norm.
2. Hur var hälsotillståndet hos de kvinnor som födde och ammade barnen?
3. Vilka moraliska, psykologiska och sociala synpunkter fanns på amman och på den biologiska moderns roll?
4. Vilka har överlevnadsmöjligheterna varit för ”moderlösa” barn?
5. Finns det kulturella och sociala särdrag i romarnas syn på spädbarn?

Jag uppfattar frågorna som sammanhängande då de berör attityder till spädbarn och olika aspekter på spädbarns levnadsvillkor. Min förhoppning är att svaren på dem ska kunna belysa dessa attityder och villkor och därigenom berätta något om det romerska samhället.

Material

Skriftliga källor

Det primära material jag har tillgång till är skriftliga källor från antiken; dels medicinsk litteratur, som huvudsakligen är skriven på grekiska, dels latinska litterära kommentarer i ämnet. Jag försöker få en överblick över det latinska materialet genom att söka referenser i databasen LLT – *Library of Latin Texts*.⁵

Den romerske läkaren Celsus levde och verkade under Tiberius' regering (14–37)⁶ Jag har använt hans verk *De medicina* för att finna kommentarer om barns vård och sjukdomar, men funnit ytterst få. Detsamma gäller Dioskorides från första århundradet av vår tideräkning, vars verk *De materia medica* är en imponerande sammanställning av medicinalväxter och deras användning – tillsammans med en del animaliska botemedel – men det saknar praktiskt taget råd om spädbarnsvård.⁷

Av den medicinska litteraturen är Soranos' *Γυναικεῖα*, *Kvinnolära*, som också innehåller råd om amning och spädbarnsvård, min viktigaste källa. Soranos var en etablerad och inflytelserik läkare i staden Rom under de tre första decennierna av 100-talet. Han företrädde den metodiska skolan, som förkastade den hippokratiska medicinen med dess humoralpatologi – läran om de fyra vätskorna – och som var en sekt utan rigorösa regler. Hälsa innebär att fria och osynliga partiklar kan röra sig obehindrat genom kroppen, sjukdom är obalans i flödet, menade de. Behandlingen ska

5 Library of Latin Texts, <http://clt.brepolis.net.ludwig.lub.lu.se/llta/pages/>

6 Om inte annat anges är alla årtal e Kr.

7 Inte oväntat, eftersom han var militärläkare.

återställa balansen. I sina verk diskuterar han äldre traditioner, ofta för att förkasta metoderna, ibland för att acceptera, dock alltid angelägen att avvisa skrock och fördomar. Han var inte bara auktoritet i sin samtid utan hade också inflytande på eftervärlden då han översattes och citerades. Större delen av hans bevarade skrifter är gynekologiska i vidare bemärkelse, d v s kvinnomedicinska.⁸

Galenos (129–?199/216), liksom Soranos grek, var också verksam i Rom och en stor medicinsk auktoritet. Han har inte som Soranos skrivit en separat och lättillgänglig avhandling i gynekologi och pediatrik utan hans analyser och läkarråd för ”kvinnor och barn” finns i alla hans skrifter.⁹ Han har efterlämnat skrifter av sådan mängd och betydelse att de knappast är överblickbara från mitt perspektiv. Förutom i *De sanitate tuenda*, *De usu partium* och *De alimentorum facultatibus* söker jag hans åsikter i källor, som jag finner hänvisning till i andras referenser.

Kejsar Julianus' läkare Oreibasios (ca 320–ca 400) citerar flitigt Galenos i sitt stora samlingsverk *Collectiones medicae*, som till största delen är utdrag ur andra läkares verk. En grupp av dessa böcker kallas *Libri incerti*. Förutom till Galenos hänvisar han till Hippokrates (400-talet f Kr), Diokles från Karystos (troligen 300-tal f Kr), Mnesitheos från Athen (ca 350 f Kr)¹⁰ och Mnesitheos från Kyzikos (troligen identiska), Athenaios från Attaleia (troligen ca 50), Dioskorides, Rufus från Efesos (andra hälften av första århundradet) och andra läkare, med verksamhet från grekisk klassisk tid fram till Oreibasios' egen.¹¹ I *Synopsis* har han gjort en sammanställning, som han tillägnar sin son. Endast en mycket liten del av verket behandlar spädbarn och deras vård.

Både de medicinska och litterära primärkällornas begränsning ligger i att de är skrivna av män i överklassen. I de flesta fall behandlar de förhållanden i Italien och staden Rom under de första seklerna av vår tideräkning. Även de grekiska läkarna Galenos och Soranos var ju verksamma i staden Rom. Jag lägger också tyngdpunkten på Roms centralområden och den tidiga kejsartiden, men jag refererar också till källor från andra delar av imperiet och andra perioder.

Råden och debattinläggen vänder sig till överklassfamiljer, men inte bara staden Roms elit utan troligen också en litterat över- och medelklass över hela imperiet. Det är svårt att bedöma hur långt råden nådde, men det är knappast troligt att mer än en liten del av befolkningen fick del av dem. Vems råd lyssnade då den vanliga familjen på? Kvinnorna, som bör ha haft störst praktisk erfarenhet, för inte sin egen eller sina barns talan i en form som är tillgänglig för oss här och nu, eftersom de i hela det romerska samhället är objekt, åtminstone i en litterär kontext. De antika författarna hänvisar endast sällan till den sakkunskap som kvinnor bör ha haft och återger inte heller kvinnors attityder och rutiner. Ett undantag är Plinius d ä (23–79) som i sin *Naturalis Historia* namnger åtskilliga kvinnliga auktoriteter, en del av dem dock troligen fiktiva. Namnen används sedan också av Galenos.¹²

Jag försöker konsekvent ställa frågan: Kan den information jag redovisar, som är begränsad till en liten del av befolkningen, också tillämpas på resten av det romerska samhället?

---

8 Törnkvist & Ursing 2001, ss 8-10.

9 Flemming 2000, ss 253f.

10 Törnkvist & Ursing 2001, s 445. Oxford Classical Dictionary nämner honom inte.

11 Jag har använt Oxford Classical Dictionary som källa för identifiering och tidsplacering av läkarna.

12 Flemming 2000, ss 39-42.

Annat källmaterial

För att kunna använda osteologiskt, epigrafiskt och arkeologiskt källmaterial är jag beroende av andras tolkningar. Osteologer har dragit slutsatser från skelett från olika tider och från olika delar av Europa om hur nutrition har påverkat barns hälsa. Jag söker information ur deras resultat när jag bedömer de romerska barnens hälsa. Forskningsresultat, som jag använder mig av, finns bl a i A. Ingvarsson-Sundström, *Children lost and found* (2003) som beskriver grekiska bronsåldersbarns hälsa, i S. Bisel & J. Bisel, Health and nutrition at Herculaneum i *The natural history of Pompeii* (2002), där offer för Vesuvius utbrott år 79 analyseras och E. Iregren, V. Alexandersen & L. Redin (red), *Västerhus, Kapell, kyrkogård och befolkning* (2009), som beskriver medeltida populationer.

Gravinskrifter visar sociala sammanhang, relationer mellan människor, attityder till barn och känslor inför deras död. Jag hänvisar till tolkningar och analyser av inskrifter i CIL.¹³

Artefakter som matningsskålar kan indikera att barnen också kunde få föda på annat sätt än genom att dia. De är bl a beskrivna av V.A. Fildes i *Breasts, bottles and babies* (1986).¹⁴

Kort forskningsöversikt

Romerskt vardagsliv och familjeliv har fått många utforskare och skildrare under de senaste decennierna. Jag nämner här några, som varit viktiga för min orientering i antikens sociala värld. P. Garnsey, *Food and society in classical antiquity* (2002), S. Dixon, *The Roman mother* (1988) och *The Roman family* (1992), B. Rawson (red), *The family in ancient Rome* (1986), B. Rawson & P. Weaver (red), *The Roman family in Italy* (1997) och D. Ingemark & H. Gerding, *Liv och död i antikens Rom* (2000), har gjort det möjligt att komma närmare romerskt privatliv. Jag vill se min uppsats som en detalj i denna bild av romarnas liv.

Litteratur med historiskt fortlöpande beskrivningar – som D.I. Kertzer & R.P. Saller (red), *The family in Italy* (1991), P. Stuart-Macadam & K.A. Dettwyler (red), *Breastfeeding; Biocultural perspectives* (1995), V.A. Fildes, *Breasts, bottles and babies* (1986), M. Yalom, *Bröstens historia* (1997) och J. Boswell, *The kindness of strangers* (1988) – innehåller jämförelser mellan antikens och senare tiders syn på spädbarnens vård och uppfödning, vilket ger mig synpunkter som underlättar mitt komparativa arbetssätt.

Aktuella läroböcker i spädbarnsvård – i synnerhet *Breastfeeding and human lactation* av J. Riordan och K.G. Auerbach (red) – ger tillsammans med medicinska broschyrer från barnavårdscentraler och rapporter från WHO och UNICEF – som GSIYF 2003, *Global strategy on infant and young child feeding* – underlag för beskrivning av nutida inställning till spädbarnsuppfödning. Forskning och rapporter om näringssituationen för barn i fattiga områden i dagens u-länder kan kanske belysa förhållanden i antikens Rom. Jag tar i uppsatsen ställning till om jag finner sådana jämförelser relevanta.

Metod

Jag använder ett arbetssätt som jag hämtat från kunskapsteorier inom mentalitetshistoria och

---

¹³ *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

¹⁴ Fildes 1986, ss 307-343.

komparativ historia. Den teoretiska bakgrunden till min metod redovisar jag nedan under rubriken ”Teori”.

- I de källor jag angett söker jag den syn antikens människor hade på spädbarn och spädbarnsvård i sin samtid, medicinskt, socialt och emotionellt. Den synen visar en mentalitet i det romerska samhället, som dock inte kan förväntas ha varit enhetlig under den långa tidsperioden mellan de äldsta och yngsta källorna och mellan de olika delarna av det romerska imperiet. Det är väl tveksamt om barn från Yorkshire eller Egypten över huvud taget kan kallas romerska, men jag väljer att göra det. Källmaterialet är aldrig representativt för mer än en liten del av den romerska befolkningen.
- Jag jämför denna bild av hur romerska spädbarn togs om hand med den bild jag, med hjälp av min referenslitteratur, kan frammana om synen på spädbarn och deras vård och uppfödning i andra samhällen, både historiska och nutida, i första hand för att finna likheter som ger möjlighet till generaliseringar. Dessa kan ge hypoteser om de romerska spädbarnens hälsa och överlevnadsmöjligheter.
- Jag avgör om hypoteserna överensstämmer med vad jag i övrigt känner till om det antika Roms befolkning och samhällsliv och om det är möjligt att dra några relevanta slutsatser.

Teori

Det synsätt jag har på ämnet för min uppsats har jag huvudsakligen hämtat från mentalitetshistoria, en gren av den franska historievetenskapliga riktningen *Annales*-skolan, och komparativ historia, som också har utövats av *Annales*-historiker. Jag ger en kort sammanfattning av *Annales*-skolan och presenterar de teorier i mentalitetshistoria och komparativ historia som bildar bakgrund till min arbetsmetod.

Annales-skolan

Annales-skolans forskningsfält är den ”totala historien”, d v s en samlad tolkning och beskrivning av ekonomiska, sociala, mentala och miljömässiga skeenden. Den brittiske historikern P. Burke sammanfattar dess idéer i inledningen till sin bok *Annales skolan* (1990) så här:

1. Den traditionella händelseskildringen ersätts av problemorienterad, analytisk historieskrivning.
2. En i huvudsak politisk historia ersätts med en historia med alla mänskliga verksamheter.
3. För att uppnå dessa två mål behövs ett samarbete med andra discipliner.¹⁵

Annales-skolans forskare har under en period av många decennier kunnat bygga vidare på varandras arbeten och därigenom skapat utvecklingslinjer som problemorienterad historia, komparativ historia, historisk psykologi, geohistoria, historia på lång sikt, seriell historia och

---

15 Burke 1990, ss 21f.

historisk antropologi. Den externa kritiken har framför allt gällt att individer och politiska händelser har ignorerats.¹⁶

Mentalitetshistoria

Mentalitetshistoria så som den är beskriven av *Annales*-historikern R. Mandrou i hans *L'histoire des mentalités* (1968), har behandlat och utvecklat idéer om barndom, sexualitet, familj och död inom den europeiska civilisationen. Mentalitetshistoriker skapade en egen grund för sin forskning med stark betoning på psykologiska förklaringar och referenser till allt som är uttryck för mental aktivitet såsom bilder, religiösa ritualer och sociala vanor. De frångick också den inriktning mot elitens kultur som kulturhistoria traditionellt hade fram till 1930-talet och satte som mål att inkludera den vanliga människan.¹⁷

Mentalitetshistorikern E. Le Roy Ladurie använder i *Montaillou* (1978) inkquisitionens förhörprotokoll från början av 1300-talet för att skildra livet i en by i Pyrenéerna, där en del av invånarna anklagades för kätteri. Han omtolkar den information de anklagade ger så, att han kan göra en antropologisk samhällsstudie och rekonstruera vardagsliv och attityder. Han använder ett mikrohistoriskt perspektiv, då han låter byborna representera ett större samhälle och drar därigenom slutsatser om en helhet genom att studera en detalj.

Le Roy Ladurie har kritiserats för att ha använt sin källa okritiskt. Byborna berättade inte spontant om sig själva utan svarade på förhörfrågor. Dessutom nertecknades inte deras svar på talspråket utan på latin vilket kan ha förvrängt uttalandena. Det mikrohistoriska angreppssättet kritiseras också. Vilken större enhet representerar byborna? Vilken helhet är de typiska för?¹⁸

Jag närmar mig de frågor jag ställt inledningsvis med ett mentalitetshistoriskt synsätt då jag försöker bedöma attityderna till romerska spädbarn, socialt och psykologiskt. Medan Le Roy Ladurie utgår från ett individbaserat skriftligt material för att göra generaliseringar om bl a äktenskap, död och sociala relationer, försöker jag göra liknande generaliseringar utifrån ett medicinskt och epigrafiskt material och fiktiva personers kommentarer i en litterär kontext.

Genom att undersöka en del av det romerska samhället – den privata del som rör sig kring spädbarnsvård – försöker jag att i någon mån vidga kunskapen om hela samhället. Däremot är det svårt att praktiskt tillämpa teorier som betonar den vanliga människans roll i historien när man undersöker livet i det antika Rom eftersom källmaterialet till största delen är utformat av och inriktat på eliten. För att kunna närma mig det målet använder jag jämförelser med andra tiders spädbarnsvård.

Komparativ historia

Komparativ historia – med eller utan anknytning till *Annales*-skolan – har ett varierande teoretiskt innehåll. Teorierna har väckt debatt både när jämförelserna har gällt företeelser och händelser under samma tid men med olika geografiskt läge och när de gällt olika epoker. Forskare, som sociologerna T. Skocpol och M. Somers, delar in komparativ historia i tre riktningar, nämligen

---

16 Burke 1990, ss 143-147.

17 Hutton 1981, s 237-239.

18 Burke 1990, ss 114-116.

1. *macro-causal analysis*, som använder komparativa metoder för att hitta orsakssammanhang i stora övergripande strukturer och processer.
2. *parallel demonstration of theory*, som innebär att man visar bärkraften hos en hypotes genom att tillämpa den på en serie historiska fallstudier. Tyngdpunkten ligger på att söka likheter mellan de olika fallen.
3. *contrast of context*, där man kontrasterar skillnader mot varandra för att markera det unika i varje enskilt fall. För att finna likheter måste man då använda en annan komparativ metod.¹⁹

I mitt arbetssätt söker jag framför allt likheter mellan antikens Rom och andra samhällen under olika historiska perioder. Med "historisk fallstudie" menar jag då inte en detaljerad beskrivning av ett skeende som någon identifierad person är involverad i, utan snarare ett dokumenterat exempel på ett beteende. Punkt 1 och 3 är inte aktuella som teoretisk bakgrund till min arbetsmetod.

Den amerikanske historikern J.A. Garraty kommenterar en publicerad föreläsning om komparativ historia av E. Angermann. I kommentaren hävdar han, att man genom att samla likheter och skillnader mellan företeelser åstadkommer en beskrivning snarare än en analys. För att man ur en jämförelse ska kunna dra slutsatser om orsak och verkan till ett skeende måste man ha en gemensam, oberoende variabel hos allt det som ska jämföras, något som inte är svårt att hitta i naturvetenskapliga sammanhang medan historikerns forskningsobjekt, som människor och komplexa idéer, sällan är desamma på olika ställen och under olika tider.²⁰

Eftersom de biologiska förutsättningarna knappast har förändrats på 2000 år och spädbarnets behov av föda och vård bör vara desamma under antiken som nu känns jämförelser med hur andra tider och kulturer uppfyllt barnens behov meningsfulla. Det är naturligtvis en överdrift att tala om "gemensamma oberoende variabler" eftersom behoven inte är mätbara, men om samma behov ska tillfredsställas måste olika kulturers sätt att tillfredsställa dem ha jämförbara drag, som kan beskrivas och, möjligen, även analyseras.

Antikvetaren P. Garnsey, med verk i komparativ social och ekonomisk historia, har vissa påpekanden som jag vill inkludera i den teoretiska bakgrunden till min uppsats. Han understryker det problematiska i att dra slutsatser om attityder från ett beteende, som ofta är vagt dokumenterat och inte kan kvantifieras, vilket är vad jag faktiskt genomgående försöker göra. Dessutom måste beteenden, som att sätta ut spädbarn eller använda ammor, sättas in i sitt kulturella och socioekonomiska sammanhang om de över huvud taget ska kunna tolkas, menar han, vilket är ett råd som jag gör mitt bästa för att följa.²¹

---

19 Skocpol & Somers 1980, ss 174-181.

20 Garraty 1991, ss 29-31.

21 Garnsey 1991, ss 49-51.

Medicinska synpunkter på uppfödningen

Amning

Soranos' *Γυναικεῖα*, *Kvinnolära*, innehåller också *παιδοτροφίας λόγος*, läran om spädbarnsvård. Han ger noggranna instruktioner om uppfödningen och har synpunkter på **amning och bröstmjölks kvaliteten, colostrum, tilläggföda och avvänjning** och **amningstidens längd**. Jag ger under dessa rubriker en sammanfattning av hans och hans antika kollegors synpunkter och jämför dem med senare tiders uppfattningar.

Amning och bröstmjölks kvaliteten

Praktiskt taget alla de som överlevt sin spädbarnstid har amrats – med undantag av de senaste århundradenas barn. Den ammande kvinnans hälsa och näringstillgång har avgjort bröstmjölks mängd och kvalitet och därmed barnens näringsstatus.

Antiken

Soranos ger tydliga amningsråd och ställer bestämda krav på en amma, som ska kunna producera förstklassig mjölk. Oftast är råden självklara och förnuftiga som att

< 'ἀνοσον' δὲ, ὅτι ὑγιὲς μὲν τὸ γάλα > καὶ τροφίμιον ἔξ ὑγιεινοῦ σώματος, νοσῶδες δὲ καὶ φαῦλον ἐκ νοσηροῦ..

hon [amma] ska ha hälsan, därför att mjölken blir hälsosam och näringsrik, om den kommer från en frisk kropp, men den blir tunn och otjänlig om den kommer från en sjuklig kropp, ..

(Sor. *Gyn.* II.8. Övers. S. Törnkvist och I. Ursing, 2001)

Amman ska varken vara barnslig eller så gammal att hon är svag, vilket betyder mellan 20 och 40 år. Hon ska ha fött två eller tre barn, vara grekinna, renlig, frisk, sympatisk och jämn till humöret. Däremot tycker han inte det är nödvändigt att hon ska ha fött ett barn av samma kön som dibarnet, vilket "somliga" hävdar. Hon ska avhålla sig sexuellt och från dryckenskap och all slags omåttlighet. Samlag distraherar känslorna för barnet och kan dessutom leda till befruktning, vilket påverkar amningen.²²

Sexuell avhållsamhet under amningstiden tycks ha varit ett utbrett läkarråd. Galenos menar att samlag framkallar menstruation, som förstör mjölken. Om det skulle gå så illa att kvinnan blev gravid måste amningen avbrytas eftersom blodet leder den bästa näringen till fostret och mjölken blir näringsfattig.²³ Plinius håller med om att det är en stor olycka om en kvinna blir gravid medan hon ammar, då mjölken försämras.²⁴

För mycket vin påverkar mjölks kvaliteten så att barnen blir slöa och sömniga och de kan få

22 Sor. *Gyn.* II.8.

23 Gal. *De sanitate tuenda* I.9.

24 Plin. *HN.* 28.33.

darrningar och kramper. Soranos jämför med griskulningar till suggor som har utfordrats med ojäst vin. Eftersom mjölken i början är för kraftig och senare för tunn ska amman ha haft mjölk 2 – 3 månader. Man bör ha flera ammor eftersom ett barn som vant sig vid bara en amma skulle bli stört om den amman blev sjuk eller dog.²⁵

Amman ska undvika orörlighet och utöva lämplig gymnastik, där hon främst ska träna armar och skuldror för att näringen ska ledas till bröstet. Bollekar är bra, men fattiga kvinnor rekommenderar han att ro, lyfta vattenkär, mala säd, baka bröd och bädda sängar. Amman bör bada ibland. Hennes mat ska vara rik på näring, lättsmält och ha goda safter. Hon ska undvika lök, vitlök, salt och rökt kött och fisk, kål och baljväxter, de flesta sallader som saknar näring, grillat får- och oxkött, som är svårsmält och allt som är kryddat och starkt. Det är anmärkningsvärt att Soranos avråder från grönsaker, som bör ha ingått i vanliga människors föda. Det han rekommenderar ger intryck av att vara ren lyxdiet:

Λαμβάνειν δὲ καθαρὸν ἄρτον πεπονημένον τε καὶ ζυμίτην ἀπὸ σητανίων γεγονότα πυρῶν, ῥῶν λεκίθους, ἐγκέφαλον, κίχλας, νοσοῦς περιστερῶν καὶ τῶν κατοικιδίων ὀρνίθων, ἰχθῦς τε πετραίους, λάβρακας, τρίγλας καὶ κοινῶς τοὺς εὐστόμους τε καὶ εὐστομάχους καὶ εὐχύμους καὶ τὰ τῶν νεωτέρων χοίρων κρέα·

Amman bör äta ljust bröd, väl bakat, och bröd bakat med surdeg på årets mjöl, äggulor, hjärna, havsfisk, ungdovor och kyckling, klippfisk, abborre, multe, samt på det hela taget kött som smakar gott och är bra för magen och har nyttiga safter, samt kött av spädgris.

(Sor. *Gyn.* II.10. Övers. S. Törnkvist och I. Ursing 2001)

Hon ska börja amningsperioden med lite och lättsmält föda för att successivt öka näringsintaget och variationen när barnet växer och kan tåla kraftigare mjölk. Han påpekar att mjölk som bildas när amman äter näringsrikt blir mer näringsrik. Hon ska dricka vatten i minst 40 dagar, sedan honungsvin med en eller två dagars mellanrum. Allteftersom barnet blir starkare dricker hon vin, först med några dagars mellanrum, sedan varje dag och slutligen så ofta hon känner sig törstig. På det sättet vänjs barnet vid att kunna tåla mjölk, som innehåller vin.²⁶

Om mjölken sinar eller blir förstörd ska man lämna över barnet till en annan amma. Om omständigheterna inte tillåter det, och amman inte är sjuk, rekommenderar Soranos henne att ägna sig åt gymnastik, promenader, massage, sång, bad, god mat och själens förströelse. Hon ska också amma oftare för att öka mjölkproduktionen. Mnesitheos från Athen ordinerar två kräkningar per dag, vilket Soranos bestämt avråder från. Andra anbefaller aromatiska drycker, juver från högmjölkanande djur, aska från brända ugglor och fladdermöss blandad i en dryck eller som salva för bröstet. Detta, menar Soranos, ska man bestämt undvika då det ger illamående och förvärrar svagheten. Om mjölken blir tunnare kan det avhjälpas med diet. Han avvisar också ”så kallade mjölkpiller” – τοῖς καταποτίοις τοῦ γάλακτος λεγομένοις – som han tyvärr inte beskriver närmare men med uttryckssättet bekräftar att de är kända.²⁷

Mjölakens kvalitet bör också undersökas. En viss garanti är om barnet, som amman föder

25 Sor. *Gyn.* II.8.

26 Sor. *Gyn.* II.10.

27 Sor. *Gyn.* II.11.

upp, är välnärt, men mjölkens färg, lukt, sammansättning, konsistens och smak och hållbarhet måste också bedömas.²⁸ Både Galenos och Oreibasios är också överens med Soranos om att en ammas mjölk måste testas.²⁹ Den ska ha en viss färg, lukt, smak och konsistens för att bli godkänd.³⁰

Tanken att mjölkens mängd, kvalitet och sammansättning är direkt beroende av vad den ammande kvinnan äter har gett dietföreskrifter som fortfarande tillämpas på många håll i världen, i de flesta fall utan någon som helst saklig grund. Både rekommendationerna och restriktionerna är olika stränga och påtagligt olika i olika kulturer.³¹ Ibland ges dock samma tips för att öka mjölmängden av så olika rådgivare som Plinius³² och en svensk barnavårdscentral.³³ Rådet gäller fänkål, som avkok eller örtte, för att stimulera mjölkproduktionen. Plinius rekommenderar också vild fänkål – *hippomarathum* eller *myrsineum* – för samma ändamål,³⁴ liksom Dioskorides gör.³⁵ Soranos' råd till amman att äta gott, må gott och amma oftare är mindre precisa.³⁶

Frågan om modern själv ska amma eller man ska låta en amma ta hand om barnet debatteras livligt. Galenos är bestämd i sina rekommendationer av moderns mjölk som den lämpligaste och mest naturliga för barnet. Naturen har försett modern med den bästa födan för barnet och barnet med en förmåga att redan som nyfödd suga i sig den.³⁷ Soranos anser också att den biologiska moderns mjölk ofta är bäst för barnet sedan den ”alltför kraftiga” första mjölken ersatts med ”vanlig” mjölk. Det är alltså främst omsorgen om kvinnan som gör att Soranos avråder från amning, åtminstone så länge hon är svag efter förlossningen. Det är dessutom bättre för ett barn att få mjölk från en frisk amma än en svag mor.³⁸ Ingen av dem nämner möjligheten av flaskuppfödning som alternativ till amning. Den ”icke-mänskliga” föda läkarna rekommenderar är komplement till bröstmjölk, inte alternativ.

Aulus Gellius (ca 125–efter 180) låter filosofen Favorinus i *Noctes Atticae* ha samma argument som Soranos. Han svarar en nybliven mormor som vill bespara sin dotter besväret att amma:

.. *non idem sanguis est nunc in uberibus, qui in utero fuit?*

.. är inte blodet som nu är i bröstet detsamma som fanns i livmodern?
(Gell. NA 12.1.12³⁹)

Den biologiska moderns näring sågs alltså som speciellt avpassad för hennes barn. Det blod han hänvisar till är menstruationsblod, som ansågs förse fostret med näring i livmodern och sedan föras från livmodern till bröstet, för att där bli mjölk.⁴⁰ Galenos går längre i resonemanget och hävdar att

28 Sor. *Gyn.* II.9.

29 Fildes 1986, s 65.

30 Enligt Riordan 1997, s 41 kan bröstmjölkens utseende påverkas av dieten. Det visar den svagt grönaktiga mjölk, som kvinnor producerar om de äter en stor mängd gröna grönsaker, men mjölkens kvalitet blir inte påverkad.

31 Riordan 1997, ss 37-41.

32 Plin. *HN* 32.46.

33 Lättare att amma 2000, s 13.

34 Plin. *HN* 20.96.

35 Dioskorides 3.82.

36 Sor. *Gyn.* II.11.

37 Gal. *De sanitate tuenda* I.7.

38 Sor. *Gyn.* II.7.

39 Om inte annat anges är översättningen min egen.

40 Flemming 2000, s 311.

pojkar som, enligt honom, utvecklas i den varmare, högra delen av livmodern ger upphov till varmare mjölk när blodet efter förlossningen blir mjölk i bröstet, medan flickor, som tillbringat fostertiden i den svalare vänstra livmoderdelen, ger svalare mjölk. Bristen på värme förklarar också att de inte kunnat utvecklas till pojkar utan stannat på det kvinnliga stadiet, som är mer primitivt än det manliga.⁴¹

Resonemanget är intressant ur flera synvinklar. En tanke, som går tillbaka till tidig grekisk föreställningsvärld, är att höger i motsatsparet höger/vänster är överlägset.⁴² Den högra testikeln som spermieproducent – eller, enligt Galenos, producent av sperma [σπέρμα] – och den högra delen av livmodern som rum för fostret ger en pojke. Medlet att åstadkomma den utvecklingen är värme, som enligt humoralpatologin, som Galenos förfäktade, är överlägset i motsatsparet värme/kyla.⁴³ Metodikern Soranos accepterade inte resonemanget.

Mnesitheos från Kyzikos – citerad av Oreibasios – menar att det är viktigt att ammans barn är av samma kön som dibarnet.⁴⁴ Plinius anger mjölk från en mor som fött en pojke som verksam medicin mot ögon- och öronbesvär, feber, smärtor, illamående och gikt. Har hon fött tvillingpojkar och nyss avvant dem är mjölken extremt effektiv. Mjölk från en mor som fött en flicka är också bra medicin, men enbart mot kvisslor i ansiktet.⁴⁵ Jag förmodar att det är sådana resonemang som Soranos avvisar, när han menar att könet på ammans barn inte spelar någon roll för mjölkens kvalitet. De flesta som argumenterar för att modern själv ska amma gör det dock inte på näringsmässiga utan på sociala och emotionella grunder, varför jag återkommer till diskussionen.

Soranos' dietråd till ammor understryker sambandet mellan näringsinnehållet i hennes kost och mjölkens kvalitet. De råd han ger bör, om de följdes, ha lett till en angenäm och i stort sett näringsriktig diet men det är svårt att föreställa sig vilken sorts amma Soranos har i tankarna. Kan man tänka sig att en slav som ammar får sådana levnadsförhållanden? Är det möjligt att en hyrd amma skulle kunna hålla den standarden? Riktar han i själva verket råden till modern? Galenos' råd om diet och motion, citerade av Oreibasios, är ungefär desamma som Soranos' även om de inte är så precisa. Båda varnar också för alltför mycket mat och kraftig eller starkt kryddad föda. Slavflickor och fattiga, som arbetade med sin kropp och åt enkelt och måttligt, var goda förebilder, då de födde friska barn, menar Galenos.⁴⁶ Det är en tydlig påminnelse om att läkarnas råd riktar sig till överklassen i ett samhälle, där undernäring för de flesta var ett mycket större problem än överkonsumtion. Det finns ingenting som tyder på att Soranos, Galenos eller andra läkare såg den kroniska undernäringen som ett medicinskt och socialt problem.⁴⁷

I det romerska imperiet skulle produktionen av föda räcka till producenterna själva och ge ett överskott till icke-jordbrukande konsumenter som städernas befolkning. En stor del av stadsbefolkningen hade inte pengar nog för att köpa tillräckligt med mat. I staden Rom – och i Konstantinopel efter 330 – delades spannmål ut för att täcka de mest akuta behoven. Födo fördelningen var ojämn och det låg i makthavarnas intresse att se till att dålig födotillgång inte utvecklades till svält och hungersnöd.⁴⁸ Långvarig födobrist var vanlig och hur det påverkar hälsan

41 Gal. *De usu partium* 14.8-13.

42 Ambjörnsson 1997, ss 95f.

43 Gal. *De usu partium* 14.6.

44 Oreibasios *Liber incertus* 15. Om Mnesitheos från Cyzique är identisk med Mnesitheos från Athen levde han ca 350 f Kr enligt Törnkqvist & Ursing 2001, ss 445f.

45 Plin. *HN* 28. 21.

46 Oreibasios *Liber Incertus* 6.13-15.

47 Garnsey 2002, s 45.

48 Garnsey 2002, ss 29-33.

– i det här sammanhanget hos gravida eller ammande kvinnor och spädbarn – finns det mycket lite historisk forskning om. Händelser, som svältkatastrofer, har fått större uppmärksamhet av historiker än tillstånd, som kronisk födobrist.⁴⁹

Skelettmaterial i Herculaneum från offer för Vesuvius' utbrott år 79 visar att en stor del av befolkningen någon gång varit utsatt för näringsbrist. 27 % visar emaljhypoplasi, som tyder på sjukdom eller näringsbrist i fosterstadiet eller under barndomen, 41 % av kvinnorna och 29 % av männen har en skullförändring, som visar på kronisk anemi. Kvinnor har alltså inte kompensert järnförlusterna vid menstruation och amning med ett ökat intag. Dessutom visar skelett både från Herculaneum och andra populationer att både kvinnor och män var kortväxta, vilket är ett tecken på undernäring under barndomen.⁵⁰

Begränsningar av mängden föda för kvinnor – liksom för barn – var vanliga i antika dietråd och kan tänkas spegla hierarkin i den romerska familjen. Oreibasios återger vad Rufus från Efesos skriver i *Περὶ παρθένων διαίτης* – *Om flickors diet* – om att reglera flickors ätande och se till att de avstår från kött och annan närande föda.⁵¹ Galenos' råd att ta efter slavflickors och fattigas mathållning pekar i samma riktning. De regler för kvinnors ätande, som läkarna utformar, sägs ha kvinnors behov som norm och deras hälsa som mål, men kan lika gärna vara uttryck för en status- och maktstruktur, då manliga överklassläkare talar om för överklassens män hur familjens resurser ska fördelas.⁵²

Att mäns födobehov var större när de ansträngde sig fysiskt var självklart, även slavar skulle ha tillräckligt med mat för att kunna arbeta. När kvinnor har använts i produktionen tycks de också ha fått mer mat. Däremot har man inte insett att också reproduktion är energikrävande.⁵³

Jämförelser

A. Ingvarsson-Sundström beskriver i sin avhandling *Children lost and found* (2003) levnadsvillkoren för barn under mellanhelladisk tid i Argolis. Hon drar slutsatser från skelettmaterial i en arkeologisk kontext med material från bosättningar och boplatser. Hon finner stark evidens för undernäring hos kvinnor. De har en förändring i bäckenet som tyder på proteinbrist, kortare livslängd och sämre tandhälsa än männen och kort kroppslängd. Undernäring hos kvinnor bör ha bidragit till den höga barndödlighet, som hon konstaterar. Hon drar paralleller med samhällen i nutida u-länder, där tabun beträffande födan för gravida och ammande kvinnor är vanliga. Hon ger ett exempel från Wamira på Nya Guinea där salt och fet föda, som mat från havet, fläskkött och kokosfett, är förbjuden, troligen för att reglera kvinnors ätande.⁵⁴

Isotopundersökningar av skelett från elva medeltida populationer i norra Europa tyder på, att skillnaden i näringsstatus i mycker högre grad berodde på sociala och ekonomiska faktorer än på

49 Garnsey 2002, ss 43f.

50 Garnsey 2002, ss 54-60.

51 Oreibasios *Liber Incertus* 2.10.

52 Garnsey 2002, ss 101-103.

53 Garnsey 2002, ss 111 f.

54 Ingvarsson-Sundström 2003, s 123-125.

Ingvarsson-Sundström citerar genomgående moderna etnografiska källor, ofta från småskaliga samhällen i utvecklingsländer, som analogier till sitt material. Däremot använder hon inte antika källor eftersom hon anser de antika samhällena vara mer socioekonomiskt olika bronsålderssamhällena än många av de småskaliga nutida samhällena. (2003, s 12) Jag anammar hennes komparativa metod, men har svårt att acceptera uppfattningen, som hon inte utvecklar närmare, om de antika samhällenas egenart.

könsskillnader. I några av populationerna fanns det en klar skillnad i proteinintaget mellan kvinnor och män, nämligen i Sigtuna under en av de undersökta perioderna och i landsbygdsbefolkningarna i Västerhus (Jämtland) och Löddeköpinge (Skåne), där kvinnor åt mer vegetabilisk, mindre proteinrik, föda än män. I stort sett hade dock män och kvinnor i samma socialgrupp samma diet.⁵⁵

Undersökningar av hur maten fördelas inom hushållen – *Intra-household food allocation, IHFA* – har utförts i många utvecklingsländer, framför allt i Sydasiens. De flesta forskare finner i undersökningarna samma mönster av ojämlikhet, nämligen att familjens manliga överhuvud favoriseras och att kvinnor och flickor diskrimineras.⁵⁶ E. Wheelers analys av egna och andras IHFA-undersökningar, de flesta gjorda i södra Asien under tider av födobrist, ger en mer nyanserad och delvis annorlunda bild. Hon använder tre modeller för att analysera och diskutera fördelningen inom hushållet:

1. Den funktionella eller fysiologiska, som betraktar hushållet som en enhet, som måste överleva och reproducera sig. De mest produktiva i hushållet får mest mat vid födobrist. Det visar sig, bl a genom undersökningen Tamil Nadu Nutrition Survey (Cantor Associates 1979), att man inte alltid har insett att reproduktionen ger kvinnor behov av större andel av resurserna. Ammande kvinnor betraktas ofta ologiskt som improduktiva.
2. Den kulturella modellen betraktar hushållet som en enhet med samma struktur och relationer som samhället i stort. Mängden föda, dess kvalitet och möjligheten att välja den mat man föredrar bestäms av individens status. Män och äldre prioriteras framför kvinnor och barn.
3. Resurskontrollmodellen fokuserar på hushållets maktstruktur. Ju större ojämlikheten är mellan man och hustru, desto mer ojämn förväntas fördelningen av föda bli.

Wheeler anser inte att kvinnor är diskriminerade när det gäller födans energiinnehåll, däremot när det gäller näringsinnehållets kvalitet. Kött och fisk reserveras ofta för vuxna män, medan huvuddelen av kosten för kvinnor och barn är vegetarisk. Fertila kvinnors större behov av järn tillfredsställs inte, vilket ger anemi med följder för hälsan hos foster och diande spädbarn.⁵⁷

De vegetabilier som under grekisk bronsålder, antiken, svensk medeltid och i dagens Sydasiens överväger i kvinnodieten bör ha gett tillräckligt med folater, som i dag rekommenderas till gravida och ammande kvinnor i Europa, bl a för att förebygga anemi.⁵⁸ Om det stämmer, bör den anemi som konstaterats osteologiskt ha berott på järnbrist. Det kan dock kännas betänkligt, att Soranos rekommenderar ammor att undvika baljväxter, som är rika på folater. Ett större misstag gör han dock när han avråder den nyblivna modern från att ge barnet bröstet under de första dagarna.

Colostrum

De första 3–5 dagarna efter förlossningen har modersmjölken en hög halt av proteiner, särskilt infektionshämmande proteiner, och vitamin A och E. Halterna sjunker successivt under 2–3

---

55 Iregren *et al.* 2009, ss 224.

56 Senauer 1990, s 413.

57 Wheeler 1991, ss 69–80.

58 Eurodiet core report 2000, s 268.

veckor.⁵⁹ Om denna råmjölk, *colostrum*, är skadlig eller nyttig för barnet har varit en kontroversiell fråga sedan antiken.

Antiken

Soranos ansåg att den första mjölken var skadlig och skulle undvikas. Han argumenterade mycket häftigt mot dem som tänkte annorlunda än han själv.

Barnet, som när det föds är fullt av näring från modern, menar han, ska vila och avstå från föda under högst två dagar. Sedan ska det få kokt honungsvatten att slicka i sig inte bara för näringens skull utan för att tarmen ska rensas. Han avråder från att ge barnet smör. Dagen efter ska barnet få mjölk från någon, som kan amma, dock inte modern, eftersom hennes mjölk är alltför kraftig och svårsmält. Tredje dagen är den tidigaste tänkbara för moderns mjölk.⁶⁰

Moderns mjölk ska inte ges till barnet förrän hon har återhämtat sig efter förlossningen. Här polemiserar Soranos mot Damastes (okänd läkare), som påstår att naturen ordnat så att mjölken bildas genast efter förlossningen för att det är meningen att barnet ska få den. Även Apollonios Biblas, läkare från Antiokia, samtida med Soranos,⁶¹ som förordar moderns mjölk som första mål, citeras och blir emotsagd. Oreibasios rekommenderar fjärde dagen som den tidigast möjliga för barnet att börja dia. Modern måste då ha pressat ut den tjocka mjölken först.⁶² Om man inte kan finna någon amma bör man ge barnet honung, enbart eller blandad med getmjölk ytterligare tre dagar.⁶³

Soranos uppfattade alltså *colostrum* som skadlig för det nyfödda barnet. Om hans råd lyddes gick barnet miste om viktig näring och ett immunologiskt skydd och utsattes för smittorisker genom födan.⁶⁴ Honung, som han föreslår, kan innehålla botulinumbakterier som i spädbarnets tarm kan bilda toxiner som i sin tur kan orsaka förlamningar, är speciellt farligt.⁶⁵ Även andra grekiska läkare än Soranos, som Galenos och Oreibasios, förordar honung som barnets första föda.⁶⁶ Oreibasios delar Soranos' aversion mot smör, som han menar att barnets mage inte tål.⁶⁷ Plinius rekommenderar smör, som han anser hjälpa mot det mesta, gärna tillsammans med honung.⁶⁸ Han har stor tilltro till honung som medicin och understryker dess mångsidighet – *innumerus ad usus*.⁶⁹

---

59 Birgersson *et al.* 2009, s 70.

60 Törnkvist & Ursing har i sin svenska översättning av Soranos *Γυναικεῖα* (2001) utgått från Édition Budé (1988 – 2000), medan den engelske översättaren Temkin (1991) utgått från Ilbergs textedition i *Corpus Medicorum Graecorum* Vol. IV, 1927. De tolkar Soranos text olika.

I Törnkvists & Ursings översättning heter det i Sor. *Gyn.* II.7:

τὸ γὰρ μητρῶν ἕως ἡμερῶν γ' εἰκότως ἐπὶ τὸ πλεῖστον φαυλὸν ἔστιν
Modersmjölken är nämligen olämplig intill tredje dagen

Temkins översättning, s 89, är: "as for twenty days the maternal milk is in most cases unwholesome". Han hänvisar också till Caelius Aurelianus (ev Muscio), vars översättning av Soranos' text lyder: *Maternum enim lacusque ad xx dies est separandum* i *Gynaecia*, 1121 (*non vidi*).

61 Törnkvist & Ursing 2001, s 443.

62 Oreibasios *Liber incertus* 12.

63 Sor. *Gyn.* II.7.

64 Stuart-Macadam 1995, s 85.

65 Birgersson *et al.* 2009, s 74

66 Fildes 1986, ss 60f.

67 Oreibasios *Liber incertus* 12.

68 Plin. *HN* 28.78.

69 Plin. *HN* 22.49.

Mot denna bakgrund av riskfylld diet kan man tänka sig möjligheten att bruket att inte ge barnet namn förrän efter åtta dagar för flickor och nio dagar för pojkar hade med en hög dödlighet under den första levnadsveckan att göra. Det kan ha känts meningslöst med ett namn när riskerna ändå var stora att barnet skulle dö.⁷⁰

Nutritionisten och religionsvetaren S.R. Holman hävdar i sin artikel *Infant feeding in Roman antiquity* (1998) att fragment av folkmedicin som finns bevarade i antika texter visar att kvinnor muntligt gavs rådet att börja amma omedelbart efter förlossningen.⁷¹ Tyvärr ger hon inte exempel på någon sådan text.

Jämförelser

Uppfattningen att moderns första mjölk är olämplig – gammal, avslagen, näringsfattig och förgiftad – har funnits och finns i många samhällen från antiken till i dag. Nyfödda har matats med annat än sin mors mjölk – som honung och andra kvinnors mjölk – under den första tiden. Detta kan ha bidragit till att barn lämnats till ammor eller har fötts upp med flaska i större utsträckning än nödvändigt.⁷²

I England ansågs *colostrum* skadligt fram till mitten av 1700-talet, troligen beroende på att den första mjölken ser annorlunda ut. För att rensa bort *meconium* eller barnbeck från den nyföddes tarm – något som underlättas av *colostrum* – gavs barnet laxerande blandningar. Honung var en vanlig ingrediens, liksom mandelolja och smör. Barnet kunde inte dia förrän *meconium* avgått, då man trodde att mjölken och *meconium* kunde koagulera i tarmarna. Vändningen kom under 1700-talet. I ett försök att minska den höga frekvensen av bröstböld, som var ett resultat av att de nyfödda inte diade sina mödrar, föreslog en sjukhusläkare i London omkring 1750 att tiden mellan födelse och första amning skulle minskas från 3–4 dagar till 24 timmar. Detta resulterade inte bara i att kvinnorna slapp den fruktade sjukdomen utan bidrog också till att fler barn överlevde den första månaden. Förlossningskliniker utbildade läkare och barnmorskor, som förde erfarenheterna vidare.⁷³

Man kan finna fördomar mot *colostrum* också i dagens u-länder. Två engelska psykologer, N. Reissland och R. Burghart, har 1988 publicerat en artikel om en studie över inställningen till amning hos kvinnor bland Mithila-folket på gränsen mellan Indien och Nepal. Informanterna var kvinnor i en landsbygdsbefolkning, en del läskunniga, en del illitterata, både av hög och låg kast och av varierande ålder. Artikelförfattarna anser studien representativ för både muslimska och hinduiska kvinnor i Gangesområdet. Kvinnorna är eniga om att den första mjölken med *colostrum* inte skulle ges till barnet. Den är inte riktig mjölk utan närmast att likna vid var. Kvinnor mjölkar ur sina bröst och kastar mjölken innan de ammar första gången. Eftersom det sker redan andra dagen efter förlossningen, får barnen uppenbarligen *colostrum* även om kvinnorna inte är medvetna om det. Barnets första föda är en sötad vätska, vanligen vatten med honung eller sirap. Författarna nämner inte om den är avsedd som laxativ för att rena barnets tarmar från *meconium*.⁷⁴

En liknande undersökning, publicerad 1993, har gjorts i Guinea-Bissau av G. Gunnlaugsson och J. Einarsdottir. Informanterna i studien är 20 äldre, erkänt erfarna, kvinnor från olika etniska

---

70 Prowse *et al.* 2008, s 305.

71 Holman 1998, s 118.

72 Coates 1997, ss7f.

73 Fildes 1986, ss 81-89.

74 Reissland & Burghart 1988, ss 463f.

grupper. Tabun mot *colostrum* är starkast inom den största etniska gruppen, vars religion betecknas som animism, medan etniska grupper påverkade av islam accepterar den. De, som inte accepterar mjölk producerad under de första dagarna anser den sjukdomsframkallande och giftig. Ersättningsföda är komjölk eller sockervatten. Författarna refererar till andra undersökningar i u-länder som visar liknande resultat.⁷⁵

WHO/UNICEF är engagerade i BFHI, the *Baby-friendly hospital initiative*, som 2002 hade upprättat mer än 16 000 sjukhus i 135 länder, där man uppmuntrar amning redan från barnets första vakenperiod, oftast ett par timmar efter födelsen.⁷⁶ För den fortsatta uppfostringen slår WHO/UNICEF i *Global strategy on infant and young child feeding* fast vad som ska betraktas som optimal bröstuppfostring. Efter det första halvåret av enbart amning ska mödrar ges rådet att amma barnen tills de är två år, men med adekvat tilläggskost.⁷⁷

Tilläggsföda och avvänjning

Adekvat tilläggskost är alltså viktig för barnets hälsa, liksom barnets ålder när det börjar få sådan mat. Vilken föda man ger barnet som tillägg beror förstås på tillgång, resurser och vad man anser nyttigt, men också på den övriga familjens matvanor.

Antiken

Τρέφειν δὲ τὸ παιδίον τὰ μὲν πρῶτα γάλακτι μονῶ· ἐπειδὴν δ' ἐκφύση τοὺς πρόσθεν ὀδόντας, ἐθίζειν ἤδη πως αὐτὸ καὶ τῆς παχυτέρας ἀνέχεσθαι τροφῆς, ὥσπερ οὖν καὶ τοῦτο αὐτὸ τῇ πείρᾳ διδαχθεῖσαι ποιοῦσιν αἱ γυναῖκες...⁷⁸

Barnet ska födas upp med enbart mjölk tills de första tänderna kommit fram och sedan i sin egen takt vänjas vid fastare föda *på det sätt som kvinnor gör som har lärt av erfarenhet...*⁷⁹

(Gal. *De sanitate tuenda* I.10.1)

Galenos hänvisar alltså till kvinnors ”tysta kunskap” och visar sin förankring i en praktisk verklighet. Soranos menar att barnet ska äta enbart mjölk tills det har vuxit till sig något. De kvinnor, som ger det mjölmatt redan efter 40 dagar för att de vill minska amningen, gör fel, anser han, men det är också fel att vänta för länge med att ge fastare föda, eftersom barnet blir mer mottagligt för sjukdomar om det alltför länge äter enbart mjölk. När det är 6 månader ska man börja ge det mjuka brödbitar doppade i honungsvatten, mjölk, sött vin eller honungsvin. Sedan kan man ge välling på vete och löskokt ägg, men barnet ska inte dricka mjölk till maten utan vatten eller vattenblandat vin ur konstgjorda bröst [διὰ τῶν περιλοτεχνημένων θηλῶν]. Man kan också ge mjukt bröd i vattenblandat vin eftersom bröd som amman tuggat kan vara skadligt genom att slem kommit med.

75 Gunnlaugsson & Einarsdóttir 1993, ss 283-286.

76 GSIYCF 2003, s 14.

77 GSIYCF 2003, s 6.

78 Grekisk text ur Galenos' *De sanitate tuenda* är hämtad ur *Corpus Medicorum Graecorum* V 4.2.

79 Min kursivering.

Under tredje eller fjärde halvåret, då barnet fått tänder och börjar kunna tugga, ska man försiktigt och så småningom börja avvänja barnet från bröstmjölken genom att låta amningen långsamt avta. Bästa tiden för avvänjning är våren. Man bör inte rätta sig efter Mnesitheos och Aristanax (okänd läkare), som menar att flickor ska avvänjas 6 månader senare än pojkar, eftersom de är svagare. De har inte observerat att flickor ibland är starkare och kraftigare än pojkar. Amman ska kunna åtgärda sådana problem som att barnet blir tjockt eller aptitlöst. Om det blir sjukt ska hon återgå till att amma.⁸⁰ Målet med avvänjningen är att barn ska vänja sig vid allt som är nyttigt:

Δεῖ δὲ μηδενὸς τὸ νήπιον ἀποξενοῦν, μήτε οἰνοποσίας, μήτε ὑδροποσίας, μήτε ψυχροποσίας, μήτε θερμοποσίας, μήτε ἀλείμματος·

Intet bör vara barnet främmande, varken att dricka vin eller vatten, varken kalla eller varma drycker, och inte heller fett.

(Sor. *Gyn.* II.17. Övers. S. Törnkvist och I. Ursing, 2001)

Soranos' fördömande av att ge barn tilläggsföda alltför tidigt tyder förstås på att det förekom, men skälet till det är svårt att bedöma. Hans förslag att låta vin ingå i spädbarnsdieten kritiserades bl a av Galenos, som helt avråder från vin till barn.⁸¹ Förutom åsiktskillnaden beträffande vinet innehåller Galenos' råd om tilläggs- och avvänjningsföda samma ingredienser som Soranos', vilket ger en övervikt för spannmålsprodukter. Han lägger visserligen till grönsaker och kött, men varken han eller Soranos inkluderar mjölk och mjölkprodukter i sina rekommendationer.⁸² Plinius anser att getmjölk är mest näringsrik näst efter kvinnomjölk. Som stöd för påståendet anger han, att Jupiter föddes upp med getmjölk, men även åsnemjölk är lämplig för barn. Han har förbehåll när det gäller mjölkkonsumtion, men påpekar att mjölk från get, ko och får är mindre skadlig om den är kokt. Hans råd gäller dock inte i första hand avvänjning eller vardagsdiet utan mjölk för medicinskt bruk.⁸³

Gröt – senare bröd – av vete eller korn var en huvudingrediens i den romerska dieten. Kvaliteten på mjölet varierade regionalt, liksom preferensen för vete eller korn, det senare med låg status i Italien. Det verkar naturligt att förutsätta att gröt eller uppblött bröd också var tilläggs- och avvänjningsföda för spädbarnen, vare sig föräldrarna hade tagit del av Soranos' och Galenos' råd eller ej. Gröt innehåller de flesta nödvändiga näringsämnen, men har mycket låg halt av vitamin A, C och D och inte tillräckligt med järn för ett spädbarns behov.⁸⁴ Symptom på A-vitaminbrist – vissa ögonsjukdomar – har bekräftats i antik medicinsk litteratur, men har inte förknippats med spädbarn.⁸⁵ Om bröstmjölk också ingick i födan kunde barnen få A- och C-vitamin genom den, medan D-vitaminbrist kan ha lett till rakitis och järnbrist till anemi med försenad psykisk och motorisk utveckling.⁸⁶ I städernas fattigområden fanns det dessutom dåliga möjligheter att tillaga maten väl och hygieniskt, då man på grund av brandfara i de tätt bebyggda *insulae* –

---

80 Sor. *Gyn.* II.17.

81 Gal. *De sanitate tuenda* I.11.

82 Gal. *De sanitate tuenda* I.10.

83 Plin. *HN* 28.33.

84 Garnsey 2002, ss 19-21.

85 Garnsey 2002, s 46.

86 Birgersson *et al.* 2009, s 74.

höghuskvarteren – inte fick elda i köket, om det alls fanns något kök.⁸⁷ Det är väl också rimligt att förutsätta att städernas befolkning hade sämre tillgång till mjölk än landsbygdens.

Jämförelser

Fildes' beskrivning av tilläggsföda i den engelska spädbarnsdieten 1500–1800 ger intressanta näringssynpunkter. I den barnvälling – *pap* eller *papana* – som tillagades under 1500-talet, var ofta mjölk eller buljong den vätska som brödsulor löstes upp i eller mjöl koktes i. Ofta smaksattes den med smör eller äggulor. Under 1600- och 1700-talen blev vällingen mindre näringsrik då man använde vatten eller öl som vätska och ersatte fettillsatsen med socker. Om vällingen i stor utsträckning ersatte bröstmjölk fick barnen bristsjukdomar, som anemi, rakitis och blåssten.⁸⁸

Man kan misstänka att många av de romerska barn som fick gröt eller välling kokt på vatten som huvudsakligt komplement till bröstmjölken vid avvänjningen, drabbades av **blåssten**, **diarré**, **rakitis** eller **anemi** på samma sätt som senare tiders barn med samma diet.

Blåssten. Antiken

Plinius återkommer ofta till den fruktade åkomman blåssten, *calculus*. Han beskriver smärtorna som så svåra att de kan orsaka självmord och har en mängd förslag till bot och lindring, som urin eller kokt urinblåsa från vildgalt.⁸⁹ *Corpus Hippocraticum*⁹⁰ ger dåligt vatten skulden, men dålig mjölk kan också vara orsaken när det gäller barn. Därför ger den rådet att barn bör dricka utspätt vin i stället för mjölk.⁹¹ Celsus har en detaljerad beskrivning av hur blåssten kan opereras. Patienten – han förutsätter att det är en pojke – får inte vara yngre än 9 år och inte äldre än 14 och man bör inte utföra operationen om det inte är nödvändigt eftersom den ofta leder till döden.⁹²

Blåssten. Jämförelser

Sjukdomen var vanlig i Europa fram till tidigt 1900-tal och orsakades troligen av en diet, som var ensidigt baserad på en enda spannmålsprodukt, oftast vete. Barn avvandes ofta med en blandning av bröd och vatten. När tillgången till mjölk i städerna ökade försvann blåssten hos europeiska barn, men den är fortfarande vanlig i Sydasiens, vare sig spannmålssorten är vete, ris eller hirs. Ensidig majsdiät, som i Latinamerika och delar av Afrika, tycks inte ge blåssten. Mjölk verkar spela en viktig roll för att hindra att stenar bildas.⁹³

---

87 Ingemark & Gerding 2000, s 91.

88 Fildes 1986, ss 214-216.

89 Plin. *HN* 25.7 och 28.60.

90 En samling medicinska verk, skrivna av Hippokrates' efterföljare.

91 Garnsey 2002, s 46.

92 Celsus *Med.* 7.26.2.

93 Ashworth 1990, ss 826-827.

Diarré. Antiken

Diarré hos spädbarn – *weanling diarrhoea* – kan förmodas ha varit allvarlig och bidragit till den höga barndödligheten under antiken.⁹⁴ Det är en av de sjukdomar, som Soranos anger botemedel för. Han rekommenderar grobladsaft som stoppande medicin, men det viktigaste medlet för att påverka barnets mage anser han vara ammans mat. Hon ska äta mat som är stoppande om barnet har diarré och sådant som är lösande om barnet har förstoppning. Han påpekar att griskultingar och killingar reagerar för den mat suggan och geten äter även om de vuxna djuren är opåverkade. Amman ger alltså barnet medicin genom sin mjölk utan att själv påverkas av sin diet.⁹⁵ Plinius är mer sofistikerad. Han råder modern eller amman att smörja in bröstet med löpe från harar. Ingen av dem sätter diarrén i samband med tilläggsföda eller avvänjning.⁹⁶ Celsus anger den sjunde månaden som speciellt kritisk för spädbarn, men han nämner inte att riskerna skulle vara diarréer. Däremot noterar han att diarréer är särskilt allvarliga för barn under 10 år.⁹⁷

Diarré. Jämförelser

Medicinska författare i 1600- och 1700-talens England ger däremot främst ”*pap*”, den vanligaste tilläggsfödan, skulden för spädbarnsdiarréerna.⁹⁸

En undersökning av 37 barn, 6–20 månader gamla, från byn Keneba i Gambia visade att de allvarligaste tarmproblemen uppstod hos barnen, när de började få mjölvälling som regelbunden tilläggskost. Diarréerna ledde till försämrade tillväxt. Forskarna ansåg sig inte kunna avgöra om det var mjölprodukten i sig eller dålig hygien när den tillagades som gav symptomen.⁹⁹

Rakitis. Antiken

I råden om hur man ska lära barnet sitta och gå varnar Soranos för att ryggraden kan bli krokig om barnet försöker sitta för tidigt och att lårbenen tar skada om barnet försöker gå innan kroppen blivit stark. Om ingen kontrollerar barnens rörelser blir de flesta krumbenta. Framför allt riskerar barn i staden Rom detta, beroende på att staden blir avkyld av det kalla vattnet som rinner under staden eller på att romarinnor är okunniga i barnuppfostran och inte har så varma känslor för sina barn som grekiska kvinnor. Däremot tillbakavisar han att det skulle bero på att de har samlag för ofta och dessutom ibland i berusat tillstånd.¹⁰⁰ Detta är uppenbarligen ett konstaterande av rakitis. Barn som åt D-vitaminfattig föda, var inomhus större delen av dagen och dessutom var lindade åtminstone de första månaderna av sitt liv, fick förstås ofta sjukdomen. I staden Rom hölls dessutom barnen ofta inne för att de skulle skyddas mot ”dålig luft” från träskområdena, d v s malaria.¹⁰¹ Galenos bekräftar inomhusvanorna genom att beklaga att kvinnor inte ville gå ut och exponera sig för solen.¹⁰² Han varnar också för deformerade ben om barn tillåts gå eller krypa för tidigt, men, säger

---

94 Garnsey 2002, s 49

95 Sor. *Gyn.* II.24.

96 Plin. *HN* 28.77.

97 Celsus *Med.* 2.1.17. och 2.8.30.

98 Fildes 1986, s 253.

99 Rowland *et al.* 1981, s 215-217.

100 Sor. *Gyn.* II.16.

101 Sallares 2002, s 141.

102 Garnsey 2002, ss 47 f. Jag har inte funnit uttalandet hos Galenos.

han, det finns inga möjligheter att hindra barn från att röra sig och hoppa runt som föl och kalvar.¹⁰³

Skelett av människor som omkom i Herculaneum vid Vesuvius' utbrott år 79 visar tecken på rakitis. En 36-årig kvinna med allvarliga missbildningar bedöms ha haft störd kalciuminlagring i skelettet mellan 1,5 och 5 års ålder, antingen beroende på solbrist eller felnäring eller bådadera. En 14-årig flicka, troligen slav, hade skador som visade en kraftigt störd kalciumomsättning från 11 månader och ett år framåt. Skadorna hade dock inte gett rakitis.¹⁰⁴

Rakitis. Jämförelser

Att rakitis var vanligt i staden Rom också långt senare bekräftas av den romerske 1700-talsläkaren G.G. Lapi. Han skriver, att sjukdomen etablerade sig hos barn i ålder mellan 9 månader och 2 år och han ger bruket att hålla barnen inomhus skulden för skadan.¹⁰⁵ Brist på solljus har inte överallt varit den viktigaste orsaken till rakitis. I 1600-talets London hade de flesta offren för sjukdomen välbärgade föräldrar som överlämnade dem till ammor, ofta på landet där barnen hade goda möjligheter till utevistelse, men ammorna födde upp flera barn samtidigt och ammade under lång tid. Kalciumhalten i bröstmjölken har då blivit för låg och bristen har orsakat rakitis.¹⁰⁶

Kalciumbrist kan kompenseras genom att man ger spädbarn, som får för lite mjölk, kalciumrika grönsaker. Områden i Kina, Mexico och USA:s sydstater har exempel på sådan matkultur.¹⁰⁷

Anemi/malaria. Antiken

Den järnbristanemi, som osteologerna har konstaterat i skelett, kan, men behöver inte, vara tecken på undernäring utan kan vara ett malariasymptom då det visar att malariaparasiten har utnyttjat barnets järnreserv. Sambandet mellan malaria, som var vanlig i Roms träskområden, och undernäring är komplicerat, eftersom malariaparasiten kräver tillgång på vissa näringsämnen för att utvecklas. Vitaminbrist kan t ex orsaka att parasiten inte kan föröka sig och vissa tecken tyder på att järnbrist har samma effekt. Tillförsel av järn till malariapatienter tycks förvärra attackerna.¹⁰⁸

Malaria. Jämförelser

En undersökning i Kenya 1977–78 har visat att en diet på enbart bröstmjölk ger ökad resistens mot malaria och ökar barnens överlevnadschanser i malariaområden. Däremot tycks inte blandad uppfödning, amning med tillägg av annan föda, ha någon effekt.¹⁰⁹

Amningstidens längd

Uppenbarligen har rekommendationerna om amningstidens längd varit en avvägning mellan nyttan

---

103 Gal. *De sanitate tuenda* I.8.

104 Bisel & Bisel 2002, ss 464f.

105 Sallares 2002, s 141.

106 Thacher 2006, ss 545-546.

107 Riordan 1997, s 39.

108 Sallares 2002, ss 141-143.

109 Akwara 1994, s 3.

av bröstmjolk och skadan av enbart bröstmjolk under för lång tid. Amningstidens längd påverkas också av önskemål och möjligheter hos den som ammar, men det återkommer jag till.

Antiken

Soranos' råd att låta avvänjningen ske på våren och inte under sensommarhettans och höstregnens årliga sjukdomstopp vittnar om praktikerns läkarefarenhet. Han rekommenderar att avvänjningen ska börja när barnet är 1–2 år och att amningen ska avta långsamt.¹¹⁰ Råden överensstämmer i stort med Galenos', som dock förordar amning till 2–3 års ålder.¹¹¹

Det finns papyrusdokument från Oxyrhynchus som i åtminstone två fall visar amningstidens längd. Det ena är från 13 f Kr, då en amma förbinder sig ta hand om ett hittebarn, som ska ammas i 16 månader. Det andra är ett kvitto från 187 e Kr på betalning för en tvåårig amningsperiod, då barnet bott hos amman.¹¹² Ett papyrus från Berenike från tiden ca 50–80 är ett brev från mor till son där hon klagat över uppförandet hos den som hon bar i 10 månader och ammade i 3 år.¹¹³

Amningstidens längd kan bestämmas med god säkerhet med hjälp av stabila isotoper, främst kol och kväve, i skelettmaterial. Begravningsplatsen på *Isola Sacra* vid Italiens västkust nära Rom användes under vår tideräknings första tre århundraden. Isotopanalys av skelett därifrån visar, att barn var helt avvanda vid 2,5–3 års ålder, men att avvänjningen skedde tämligen abrupt.¹¹⁴ En tvååring, nu skelett i St. Callixtus katakomberna (använda mellan ca 250 och tidigt 400-tal) vid *Via Appia*, ammade fortfarande när han/hon dog.¹¹⁵

Den romerska oasstaden Kellis i västra delen av den egyptiska öknen hade en begravningsplats som användes under perioden mellan år 100 och 450 (eller något kortare tid). Tandundersökningar och isotopanalys visar att barnen föddes upp på enbart bröstmjolk i 6 månader, avvandes långsamt och var helt avvanda vid 3 år.¹¹⁶ Befolkningen under senromersk tid i Queenford Farm i mellersta England visar mer varierande vanor. Vissa barn var avvanda vid 1,5–2 års ålder medan andra fortfarande hade bröstmjolk i sin diet i 3–4-årsåldern.¹¹⁷

Jämförelser

I den medeltida byn Wharram Percy i Yorkshire var barnen avvanda redan vid 1–2 års ålder. Analyserna tyder också på att de tidigt fick tilläggskost med spannmål och djurmjolk.¹¹⁸ Som väntat har uppfödningen varierat starkt med tid, rum och välstånd.

Fildes gör skillnad mellan rekommenderad, vanlig och aktuell ålder för avvänjningen när hon analyserar vanorna i 1500- till 1700-talens England. Med aktuell ålder menar hon ålder känd från fallstudier, med vanlig ålder den ålder som i olika sammanhang anges som ”normal”. Om franska och tyska källor också tas med finner Fildes att läkare rekommenderar att ett barn ska vara avvand vid 24 månader (medianvärde) medan aktuell ålder var 14,5 månader och vanlig ålder 12

---

110 Sor. *Gyn.* II.17.

111 Gal. *De sanitate tuenda* I.9.

112 Jackson 1988, s 103.

113 Dupras & Tocheri 2007, s 72.

114 Prowse 2004, s 262.

115 Rutgers *et al.* 2009, s1131.

116 Dupras & Tocheri 2007, ss 70f.

117 Fuller 2006, s 47.

118 Mays 2003, s 736.

månader. Uppenbarligen var skillnaden stor mellan rekommendationer och verklighet. I slutet av 1700-talet hade den rekommenderade amningstiden sjunkit till 9 månader, vilket också angavs som vanlig tid, medan aktuell ålder var 7,25 månader. Det ska påpekas att barnen som bildar underlag för "aktuell ålder" huvudsakligen är överklassbarn.¹¹⁹

UNICEF har konstruerat undersökningsformulär som hjälp för forskare att diagnostisera och förebygga FTT – *failure to thrive* – för barn under 1 år. Det viktigaste kriteriet för diagnosen är undervikt, men också för liten längdtillväxt. En undersökning från ett sjukhus i Multan, Pakistan, 2004 visar att de viktigaste riskfaktorerna är föräldrarnas fattigdom och brist på utbildning, dålig hygien och brister i bröstuppfödningen och låg födelsevikt hos barnet, men också att en sen avvänjning och otillräcklig tilläggsföda är en stor risk. Endast 1/3 av de 7–9 månader gamla barnen och 50–70% av de 9–12 månader gamla i undersökningsgruppen fick någon annan mat än mjölk. Studier i Indien och Indonesien har visat samma resultat. Mjölk som enda föda är otillräckligt för ett barn över 6 månader.¹²⁰

Uppenbarligen har amningstidens längd varierat starkt över tid och rum. Förmodligen är skälen till detta inte bara näringsmässiga utan i hög grad också sociala, ekonomiska och emotionella.

Annan uppfödning

Antik mytologi berättar om åtskilliga guda- och människobarn som diar djur. Här kan det väl räcka med Romulus och Remus som exempel. Verklighetens barn som försökte var säkert inte lika lyckosamma som myternas.

Antiken

Soranos' kommentarer om kvinnor som redan efter 40 dagar försöker ge spädbarn mjölmat för att minska amningen tyder på att det förekom tidig avvänjning från bröstmjölk.¹²¹ Han nämner också "konstgjorda bröst" som används för att ge barnet att dricka (s 18) och det finns antika kärl bevarade, som har tolkats som en slags "nappflaskor".¹²² Det är troligt att de användes för tilläggsföda och under avvänjningen, eftersom det uppenbarligen fanns tillgång till ammor för de välbärgade. För dem var uppfödning med djurmjölk sannolikt inte nödvändig. Men man har hittat romerska matningskärl i barngravar på en begravningsplats i Poitiers som användes av fattiga. Kanske barnen hade avvants för tidigt, kanske var de "flaskbarn" från födelsen.¹²³ Om det inte fanns någon amma tillgänglig måste det ha inneburit oöverstigliga problem att föda upp barn vars mor dog vid förlossningen eller övergivna barn, som man tog hand om.

Jämförelser

De försök som har gjorts med artificiell uppfödning fram till 1900-talet har sällan varit framgångsrika. Att låta spädbarnen dia ett djur, oftast en get eller åsna, är en metod som har använts

119 Fildes 1986, ss 352-356.

120 Azam *et al.* 2005, ss 136-137.

121 Sor. *Gyn.* II.17.

122 Törnkvist & Ursing 2001, s 247, not 50.

123 Fildes 1986, s 35.

ibland av institutioner och sjukhus, vilket den italienske författaren M.S. Guazzo 1581 och 1586 beskriver från 1500-talets Frankrike. Institutioner, som tog hand om övergivna barn anställde ofta ammor, men försökte i några fall föda upp barnen med djurmjolk och/eller spannmålsprodukter med en förfärande hög dödlighet som resultat, i synnerhet under första levnads månaden. Ett skrämmande exempel är sjukhuset för hittebarn i Dublin som existerade 1709–1829 och hade en dödlighet på 99,6%.¹²⁴

Medicinska synpunkter: diskussion

Soranos' råd

Soranos' och de andra läkarnas skrifter är självklart preskriptiva, men de skriver sina råd i samspel med samhället runtomkring, inte isolerade från sin omvärld. De visar stor erfarenhet och kunskap om människors uppfattningar och vanor. Jag tycker inte det är någon överdrift att påstå att de visar en mentalitet i det romerska samhället, dock endast en del av det, både socialt och geografiskt.

Det är svårt att bedöma hur stor denna del är, dvs hur långt ut i det romerska imperiet de medicinska råden från Soranos och andra läkare nådde liksom hur väl de efterlevdes av dem som nåddes av dem. Däremot går det att få en uppfattning av hur väl de överensstämmer med moderna råd och hur spädbarns hälsa och överlevnad kan ha påverkats av deras råd om de följdes. I det resonemanget låter jag Soranos vara auktoriteten.

Soranos' råd att ge barnet enbart bröstmjölk de första månaderna kan knappast ha varit kontroversiellt. Det är svårt att tänka sig annat än att det var den normala och ideala uppfödningen om omständigheterna så tillät. Hans rekommendationer till den ammande kvinnan om diet och livsstil bör också ha gynnat produktion av fullvärdig modersmjölk om hon hade möjlighet att följa dem. Undernärda kvinnors mjölk var givetvis varken tillräcklig eller fullvärdig. Smärre skillnader mellan Soranos' råd och dagens barnvårdscentralers – t ex när det gäller vinkonsumtion – kan anses marginella. De är inte större än skillnaderna mellan dagens råd och de jag fick när jag ammade för, i det här perspektivet, så kort tid sedan som 50 år.

Hans iakttagelse, att ett friskt fullgånget barn föds med ett energiförråd som gör att det klarar sig med minimal näringstillförsel de första dygnet, bekräftas av moderna läkare. Däremot blir han motsagd när han ifrågasätter moderns mjölk som lämplig föda under den allra första tiden. Numera påpekar sakkunskapen att barnets energibehov är stort när den medfödda näringsreserven förbrukats. Energin behövs för tillväxt, termoreglering, aktivitet, andning och för att täcka de förluster som urin och avföring medför. Den energirika råmjölken – *colostrum* – behövs. Det kan också påpekas att kvinnor som fött ett underburet barn producerar mjölk med högre halt av fett och protein under den första tiden men med lägre laktosinnehåll, vilket är en anpassning till barnets outvecklade tarmar. Soranos får alltså medhåll när han framkastar, att det finns ett biologiskt samband mellan moderns produktion och barnets behov.¹²⁵

Inställningen till *colostrum* kan ha betytt mycket. Om Soranos' råd följdes kan de avsevärt ha minskat nyföddas möjlighet till överlevnad. Naturligtvis hade de antika läkarna inte dagens

---

124 Fildes 1986, ss 268-275.

125 Hedberg Nyqvist 2001, ss 100-103.

metoder att konstatera de stora immunologiska fördelarna med den tidiga modersmjölken, som innebär att infektionshämmande proteiner hindrar sjukdomsalstrare att fästa på barnets slemhinnor. Dessutom är det troligt att immunförsvaret hos en kvinna, som har hudkontakt med sitt barn, reagerar specifikt mot barnets bakterier och att hon via bröstmjölken överför sina antikroppar till barnet.¹²⁶ Bortsett från *colostrum* bör det immunologiska värdet av modersmjölk ha varit stort även om en annan kvinna ammade i moderns ställe under förutsättning att de bodde tillsammans. Hon bör ju då ha haft immunoglobuliner mot samma patogener som modern. Situationen blir en annan om barnet skickas till en amma i en annan miljö.¹²⁷

Det är märkligt att frågan om *colostrum* är nyttigt för barnet eller ej har varit kontroversiell ända till i dag. Jag kan bara uttrycka min förundran över hur envisa födotabun kan vara när de riktar sig mot något som ser annorlunda ut och vars nytta man inte kan förklara. Det hade varit intressant att få veta om det har funnits en större misstänksamhet mot *colostrum* i städerna än på landet. Landsbygdsbefolkningen borde ju ha kunnat konstatera att djurens ungar mår bra av råmjölk och dra paralleller till människornas barn. Om den gissningen är riktig har det ytterligare missgynnat de fattiga i städerna som föddes i en barnovänlig miljö vad gäller solljus, hygien och vatten.

Tid för avvänjningen och valet av tilläggsföda har också betydelse för barnets välbefinnande. Soranos' råd om enbart bröstmjölk i 6 månader och gradvis avvänjning tills barnet är 2 år ges också av WHO/UNICEF 2003. Både Soranos och moderna auktoriteter understryker också att enbart mjölk inte är tillräckligt för barn över 6 månader. De största riskerna med tilläggsfödan bör ha legat i att man har gett barnen okokt djurmjölk eller vatten. Soranos ger inte några råd om hur födan ska tillagas.

Folkmedicin

Soranos' råd – med undantag för barnets tillgång till *colostrum* – håller alltså i stort för en nutida granskning. Galenos' rekommendationer är inte mycket annorlunda. Men vilka råd följde den ”vanliga” romerska familjen, som inte nåddes av läkarinstruktioner? Folkmedicinen bör ha innehållit kunskap om uppfödning och spädbarnsvård. Plinius är en förespråkare för den romerska folkmedicinen, då han med Cato som auktoritet starkt kritiserar grekisk medicinsk vetenskap och farmakologi och förordar en återgång till romersk traditionell medicin, som förlitar sig på *rerum natura*, naturen, och är opåverkad av *medici*, läkare. Romarna har levt väl i 600 år utan läkare, men inte utan läkekonst, menar han.¹²⁸ Men trots att han förespråkar traditionella föreställningar och metoder anger han sällan folkliga källor utan hänvisar till vetenskapliga och litterära sagesmän.¹²⁹ Han beklagar också att inte fler medicinalväxter är kända, men det beror, menar han, på att kunskapen om dem är begränsad till icke läskunniga lantbor – *agrestes litterarumque ignari*.¹³⁰ Däremot har Plinius ofta spädbarn som målgrupp i sina resonemang, vilket inte Dioskorides har i sin farmakologi. Inte ens i samband med honung, som Soranos, Galenos och Plinius så ofta anger som föda och medicin för spädbarn, nämner Dioskorides barn.¹³¹ Barnmorskor och ”kloka gummor” på romersk landsbygd har förstås inte efterlämnat någon skriftlig dokumentation alls.

---

126 Hedberg Nyqvist 2001, ss 100-103.

127 Fildes 1986, s 200.

128 Plin. *HN* 29.1-9 och Flemming 2000, s 133.

129 Lloyd 1983, s 148.

130 Plin. *HN* 25.16.

131 Dioskorides 2.101.

Den grekiska läkarvetenskapen var till så stor del baserad på traditionell medicin att skillnaden mellan vad ”vanligt folk” och överklassen blev rekommenderade kanske inte var så stor.¹³² Soranos' kunskaper bygger till stor del på erfarenheter från folkmedicinen, även om han tar avstånd från många metoder, som han betraktar som vidskepelse och andra som han ser som grymma. Han fördömer t ex bruket att doppa nyfödda i kallt vatten för att härda dem och för att se till att endast de starka överlever med det rationella konstaterandet att kyla är skadligt för alla barn, starka såväl som svaga.¹³³ Han presenterar dels traditionella föreställningar och metoder, som han ofta accepterar, dels sin kritik mot dem när han anser dem vidskepliga, överksamma, skadliga eller smärtsamma.¹³⁴ Både Soranos och Galenos bör ha varit medvetna om hur uppfödning av spädbarn gick till bland människor som inte tillhörde överklassen. Jag har gett exempel på att Galenos refererat till kvinnokunskap (s 18). Han har också i sin produktion visat både intresse för och kunskap om ”vanligt folks” liv och matvanor.¹³⁵ Dock måste råd om uppfödning och spädbarnsvård, både vetenskapliga och traditionella, ha känts meningslösa för människor som inte hade resurser att följa dem. Brist på resurser och brister i miljön har säkert gett större problem och varit större hot mot spädbarnens överlevnad än brist på kunskaper.

Hygien

De hygieniska förhållandena var usla i många fattiga bostadsområden. Soranos' råd om att ge barnet ett rum som är rent och lagom varmt, ljus och med goda vädringsmöjligheter och ett myggnät runt sängen bör ha varit svåra att följa för flertalet.¹³⁶ Han, liksom Galenos, ger också råd om barnets personliga hygien när han beskriver hur det ska badas, smörjas och masseras.¹³⁷

En annan hygienisk aspekt gäller hanteringen av födan. Möjligen kan det ha varit regel att koka vattnet till barn, men knappast mjölken, då det i så fall hade varit onödigt för Plinius att påpeka att kokt mjölk är mindre skadlig än okokt. Råden att använda vin kan vara resultatet av erfarenheter av infektioner orsakade av dålig mjölk eller dåligt vatten. Visserligen gav de romerska akvedukterna rent vatten till stora delar av städernas befolkning, men de var inte tillräckliga utan kompletterades med brunsvatten, ytvatten och regnvatten, som samlades i atriets vattenbassäng, *impluvium*. Regnvatten, uppsamlat i stora cisterner, var dricksvattenkälla i många städer som saknade akvedukter.¹³⁸ Landsbygdens människor var hänvisade till brunnar och floder, vars vattenkvalitet varierade.¹³⁹ Diarréer under avvänjningstiden, som är ett allvarligt hot mot spädbarns hälsa, kan i Rom ha orsakats av infekterat vatten på samma sätt som i stora delar av världen i dag.

Effekt av samverkan mellan undernäring och infektioner

Ett dåligt näringstillstånd ger större mottaglighet för infektioner och infektioner förvärrar undernäring. De mest sårbara grupperna är spädbarn och gravida och ammande kvinnor. Detta samband har visat sig finnas i förmoderna samhällen i Västeuropa och Nordamerika liksom i dagens

---

132 Lloyd 1983, s 202.

133 Sor. *Gyn.* II.6.

134 Lloyd 1983, ss 180-182.

135 Garnsey 2002, s 115.

136 Sor. *Gyn.* II.7.

137 Sor. *Gyn.* II.12 och Gal. *De sanitate tuenda* I.10.

138 Ingemark & Gerding 2000, ss 180f.

139 Hodge 1992, ss 48-51.

u-länder. Det är rimligt att tänka sig att denna utsatthet med synergistisk effekt kraftigt påverkade antikens människor, i synnerhet fattiga både i städerna och på landsbygden.¹⁴⁰ Detta kan vara en viktig orsak till den höga barndödligheten i Rom. För de spädbarn som överlevde kan det ha betytt ett dåligt hälsotillstånd under resten av livet.

Garnsey understryker i sitt kapitel om undernäring i *Food and society in classical antiquity* att en stor del av befolkningen under antiken hade en kroppslängd som tyder på en låg näringsstatus under barndomen, dels beroende på brist på vissa näringsämnen, dels beroende på infektionssjukdomar. Detta har inte bara drabbat de fattiga utan också de välsituerade. Han menar också att man har varit orealistiskt positiv till näringshälsotillståndet bland antikens människor då man bedömt "medelhavsdieten" som nyttig. En stor del av befolkningen var hänvisade till spannmål, ibland av dålig kvalitet. Han anser att städernas invånare har varit näringsmässigt kraftigt missgynnade i förhållande till landsbygdsbefolkningen.¹⁴¹

Om Garnseys hypotes om skillnaden mellan stad och landsbygd är riktig, bör barnen i Gallien ha haft en bättre utgångspunkt i livet än de i Italien. Visserligen åstadkom romarna en urbanisering i de galliska områdena, men städerna var små och utspridda och landsbygdsbefolkningen dominerade totalt. Dessutom ökade jordbruksproduktionen med nya grödor och ny teknologi genom romaniseringen.¹⁴²

En omfattande undersökning, som i mycket bekräftar Garnseys resonemang, har gjorts av sambandet mellan spädbarnsdödlighet 1900 och 1910 och kroppslängd och BMI¹⁴³ hos 890 000 rekryter till USA:s armé 1917/18. Den visar att hög spädbarnsdödlighet korrelerar med kort vuxenlängd och lågt BMI. Dödsorsaken hos spädbarnen undersöktes också. 48 % av dödsfallen beräknades ha en nutritionsanknuten orsak, 15 % var delvis orsakade av näringsbrist och 37 % hade andra orsaker. I stor utsträckning har näringsbrist således orsakat både spädbarnsdöd och kort kroppslängd, även om andra faktorer också inverkat. I USA var urbaniseringen en av de faktorer som påverkade spädbarnshälsan negativt. Man kan också, enligt undersökningen, dra signifikanta slutsatser i motsatt riktning d v s bedöma en befolkningsgrupps spädbarnshälsa ur uppgifter om de vuxnas kroppslängd.¹⁴⁴

---

140 Garnsey 2002, ss 49-51.

141 Garnsey 2002, ss 59-61.

142 Woolf 1998, ss 140-142.

143 *Body mass index*; relation mellan kroppsvikt och kroppslängd.

144 Haines & Steckel 2000, s 8.

Sociala och emotionella synpunkter på spädbarn och deras uppfödning

Ammor

*Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.*

Även du, Caieta, som en gång ammat Aeneas
skänkte genom din död våra stränder varaktigt rykte.
Hyllar dig gör den plats som än i det stora Hesperien
hyser – vad nu den hedern är värd – ditt namn och din aska.
(Verg. *Aen.* VII.1- 4. Övers. I. Björkeson 2001.)

Aeneas begraver och hedrar Caieta. Man skulle ha kunnat tro att Venus' son inte hade behov av att skatta en jordisk amma så högt men Vergilius beskriver hedersbetygelserna som fromma och lovvärda, men inte överdrivna och förvånande. Amman ansågs uppenbarligen värd hedern.

Antiken

För de kvinnor, som var välbeställda nog för att kunna välja mellan att själv amma sitt barn eller låta en annan kvinna göra det, bör samhällets attityder till amning ha varit viktiga för valet. Inställningen i Athen på 400-talet f Kr framgår av *Lysias försvarstal om mordet på Erasthstenes* där den anklagades påpekande att hans hustru själv ammade sitt barn sågs som en markering av hans låga sociala status.¹⁴⁵ Värderingarna i Roms lägre socialskikt kan ha varit annorlunda, då en frigiven från *familia Ceasaris* i gravinskriften över hustrun hedrar henne genom att påpeka att hon själv ammat sina barn (CIL 6.19128).¹⁴⁶

Plautus (ca 254–ca 184 f Kr) blir, liksom i så många andra sammanhang, angiven i LLT som den tidigaste litterära användaren av ordet *nutrix*, amma.¹⁴⁷ Ammorna är vardagliga rollfigurer både hos honom och Terentius (195–159 f Kr), vilket bör antyda att det var ganska naturligt att inte själv amma sina barn om man hade råd och möjlighet att undvika det. Ammorna får i litteraturen på olika sätt erkänsla för sina omsorger av de barn de fött upp. Vergilius (70–19 f Kr) låter, som citatet ovan visar, Aeneas visa sin uppskattning och uppfylla sina skyldigheter mot sin amma när han hedersamt begraver henne och ger hamnstaden Caieta hennes namn.¹⁴⁸ Plinius d y (61–114)

---

145 Lys. 1.9.

146 Bradley 1986, ss 201f.

147 Även "uppfostrarinna" enl. Norstedts latinsk-svenska ordbok. Dixon 1988, s 126, uppfattar *nutrix* som "amma" om det står utan bestämning (t ex *assa*, torr). I min text har jag valt översättningarna "amma" för *τίτην*, *nutrix*, *wet-nurse* och "barnsköterska" för *τροφός*, *assa nutrix*, *dry-nurse*. Översättningen från grekiska till engelska följer Liddell & Scott.

148 Verg. *Aen.* VII.1.

dokumenterar sin tacksamhet när han i ett brev till sin vän Verus ber denne om hjälp att sköta ett lantställe, som han har gett sin amma. Det är inte bara träd och åkrar, skriver han, det är en viktig gåva.¹⁴⁹ Kanske ville han också återställa den ”naturliga” balansen mellan sig själv och amman beträffande beroende och resurskontroll. En överklasspojke, som var totalt beroende av en kvinnlig slav, innebar givetvis ett absurt maktförhållande.¹⁵⁰

Cicero (ca 103–43 f Kr) menar att ammor och *paedagogi* – slavar som tog hand om småpojkar – hade rätt att fordra tillgivenhet eftersom man har känt dem sedan barndomen.¹⁵¹ Ovidius (43 f Kr–17) jämför i *Amores* amman med systemen och modern även om det här gäller mindre hedervärda uppdrag som att punga älskare.¹⁵² I LLT ges det 37 citat från Ovidius där ordet *nutrix* och dess böjningsformer förekommer. Inte något av dem har en nedsättande betydelse. Suetonius' (ca 70–ca 130) beskrivning av stämningen efter den tyranniske Domitianus' död är inte särskilt hedrande för den mördade kejsaren. Den enda som visar vördnad, tar hand om kroppen, låter begrava den och sedan för askan till den flaviska ättens tempel är hans amma, Phyllis. Hon blandar den dessutom med askan efter Titus' dotter Julia, som hon också har ammat.¹⁵³

Påfallande ofta har *nutrix* i citaten attributet *fida* – trogen – som i Senecas (4–65) tragedier *Medea* och *Phaedra*.¹⁵⁴ Däremot har de fall där den vuxne inte hade något personligt förhållande, eller ett komplicerat förhållande, till sin barndoms amma inte lämnat några dokument till eftervärlden, vare sig litterära eller epigrafiska.

Mina exempel på relationer mellan ammor och barn gäller ammor som var slavar eller frigivna och bodde med barnet i den familj som barnet tillhörde. De papyri jag hänvisade till för att exemplifiera amningstidens längd (s 23) visar däremot kontrakt om amning och barntillsyn, där föräldrarna lämnar ifrån sig barnet så länge det ammas. Jag har svårt att sluta mig till om några av de litterära citaten där *nutrix* hedras gäller den sortens verksamhet.

K.R. Bradley nämner möjligheten av ett sådant arrangemang när han tolkar gravinskrifter över tre överklassbarn, dedicerade av ett par som kallar sig *nutritores lactanei*, ”mjölkuppfödare”, som tydligen tog hand om barn som de födde upp. Kanske samarbetade de så, att kvinnan ammade och mannen hade andra vårdande uppgifter, men en obekräftad möjlighet finns att mannen ägnade sig åt flaskuppfödning.¹⁵⁵ Han har också tolkat och analyserat 69 gravinskrifter från CIL vol. 6, där antingen ett dött barn hedras av sin amma eller amman av en person som varit hennes dibarn. Oftast var amman slav (15 fall) eller frigiven (32 fall). I 18 fall framgår det inte om amman var född fri eller frigiven och i 4 fall är hon namnlös och kan då inte klassificeras. 30 av barnen tillhörde identifierbara överklassfamiljer, minst 11 av dem var slavar, medan resten klassificeras som antingen frigivna eller fria. En känslomässig bindning mellan amma och dibarn visas inte minst av de adjektiv som beskriver amman, nämligen *nutrix merens*, *pientissima*, *carissima* och *dulcissima* och barnet, nämligen *dulcissimus* eller *dulcissima et amantissima*.¹⁵⁶

Bradley diskuterar olika förklaringar till att slavbarn och frigivna – som kanske föddes och ammade som slavbarn – ammade av en annan kvinna trots att modern uppenbarligen levde och

---

149 Plin. *Ep.* VI.3.

150 Joshel 1986, ss10f.

151 Cic. *Amic.* XX.74.

152 Ov. *Am.* I.8.91.

153 Suet. *Dom.* 17.

154 Sen. *Med.* 568 och *Phaedra* 174.

155 Bradley 1986, s 214.

156 *merens*: som förtjänar, *pious*: pliktrogen, superl *pientissimus*, *carus*: kär, superl *carissimus*, *dulcis*: älsklig, superl *dulcissimus*, *amans*: kärleksfull, superl *amantissimus*. Norstedts latinsk-svenska ordbok.

fanns nära barnet eftersom hon var med bland dem som dedicerat inskriften. Skälet till att modern inte ammat kan förstås ha varit psykiskt eller fysiskt, men kan också bottna i en ekonomisk planering från slavägarens sida. Genom att någon kvinna avdelades att amma kunde andra mödrar snabbare återgå till arbete och ny barnafödelse.¹⁵⁷

S. Dixon kommenterar Bradleys undersökning med en föreställning om en ”barnavdelning” i det romerska hushållet där överklassbarnen delade uppväxt med slavbarnen under översyn av ammor och barnsköterskor. Ett vänskapsförhållande utvecklades ofta mellan ammans biologiska barn och det barn hon ammade, illustrerat av termen *conlacteus* – med samma mjölk. När överklassbarnen var stora nog övertogs ansvaret av föräldrar och lärare.¹⁵⁸ Soranos menar att det var viktigt att efter avvänjningen bestämma när barnet skulle lämnas till en barnskötare [παιδαγωγός], men, menar han, det hör till filosofins område och inte medicinens.¹⁵⁹

Samma material (CIL 6) har använts av S.R. Joshel för att undersöka de sociala relationerna mellan amma och dibarn. Hon redovisar 36 gravinskrifter dedicerade till ammor. 3 av dem var slavar, 3 troligen slavar, 25 frigivna och 5 troligen födda fria. 13 fall kan säkerställas som dedicerade av ett barn som kvinnan ammat. Tre av dessa tillhörde överklassen. 20 inskrifter, där ammor har dedicerat inskrifter till barn, visar att 9 av barnen var födda fria och 11 slavar eller frigivna. I dessa inskrifter tillhörde amman och barnet oftast samma sociala grupp. Det indikerar, liksom Bradleys undersökning, att barn till slavar och frigivna ofta hade tillgång till andra än den biologiska modern för att få mat och vård. Denna relation var uppenbarligen viktig för amman, medan de litterära källorna ger sken av att ammor var till för överklassbarnen.¹⁶⁰

Medveten metaforisk användning av *nutrix* är vanlig. Horatius talar om Jubas ökenland, Numidien, som *leonum arida nutrix* – lejons förtorkade amma.¹⁶¹ Ofta används ordet som synonym till ”kornbod” som när Cicero, med ett citat från Cato, kallar Sicilien *nutricem plebis Romanae* – romerska folkets amma.¹⁶² Det vi idiomatiskt brukar uttrycka som insupet ”med modersmjölken” uttrycker Cicero som *cum lacte nutricis* – med ammans mjölk.¹⁶³

Det är inte bara medicinsk expertis som har synpunkter på om ett spädbarn ska tas om hand av sin mor eller en amma. Frågan tycks ha varit kontroversiell och livligt diskuterad.¹⁶⁴ Den stoiske filosofen Musonius Rufus (ca 30–102) slår fast att den kvinnliga varianten av dygden δικαιοσύνη, rätttrådighet, innebär att älska sina barn mer än allt annat och ἀνδρεία, mod, innefattar plikten att amma de egna barnen, tjäna sin man och kunna försvara sig själv och sina barn på samma sätt som vissa fågelhonor gör.¹⁶⁵ Resonemanget påminner om Augustus', när han med lagstiftning försökte återupprätta familjeideal, barnrikedom och modersdygder från ett, som han uppfattar det, förflutet med högre moral.¹⁶⁶

Filosofen Favorinus argumenterar i ett långt avsnitt i Aulus Gellius' *Noctes Atticae* för att en nybliven mor – hustru till en senator – själv ska amma sitt barn. Förutom det näringsmässiga resonemanget, som jag redan citerat (s 12), ger han i samtalet en hel rad andra skäl. Det är

---

157 Bradley 1986, ss 208-213.

158 Dixon 1988, ss 128f.

159 Sor. *Gyn.* II.24.

160 Joshel 1986, ss 16-19.

161 Hor. *Carm.* I.22.

162 Cic. *Verr.* II.5.

163 Cic. *Tusc.* III.1.2.

164 Garnsey 1991, s 60.

165 Geytenbeek 1963, s 52.

166 Suet. *Aug.* 34.

onaturligt för en kvinna att vara så känslökall, menar han, att hon tänker mer på sitt eget utseende än på barnets bästa och lämnar bort det till en amma. Han hävdar också att egenskaper överförs från kvinnan till barnet genom mjölken, på samma sätt som lamm uppfödda på getmjölk får mjuk ull och killingar som diat tackor får grövre ull. En amma med slavbakgrund eller främmande, barbariskt påbrå kan vara oärlig, ful, okysk och vindrickande och besmitta barnet med dessa karaktärsdrag. När barnet inte längre ser sin mor förlorar det känslorna för henne och överför sin kärlek till amman. Kärleken till de biologiska föräldrarna blir inte naturlig utan konventionell.¹⁶⁷

Hans resonemang återspeglar romarnas föreställningar om mat, som något mycket mer än bara födointag. Galenos gör i sin avhandling om föda, *De alimentorum facultatibus*, en lång utläggning om tillagning av kött. När han gett förslag till kryddning och sås, hejdar han sig för att hindra att han ska glida över från det medicinska till det kulinariska vilket han inte vill diskutera eftersom han inte skriver en kokbok. Han påstår i samma avsnitt att om man äter kött från en åsna blir man lik en åsna och kött från kamel gör en kamellik både till kropp och själ.¹⁶⁸ Han menar också att dåliga vanor vad gäller mat, dryck och motion skadar barnets själ på samma sätt som dåliga intryck genom synbilder, ljud och musik.¹⁶⁹

Soranos' råd om valet av amma visar samma tankegångar. Hennes egenskaper är inte bara viktiga för hennes sätt att sköta barnet utan också för mjölkens påverkan på barnets karaktär. Hon ska ha ett vänligt sinne, menar Soranos, eftersom barnen till naturen blir lika sina ammor. Elaka ammor gör barnen tungsinta, ammor med gott lynne gör dem jämna till humöret.¹⁷⁰ Oreibasios är tydlig när han diskuterar spädbarnets mat: målet med uppfödningen är att påverka barnets själ [ψυχή], inte främst för att spädbarnet ska må bra utan för att det som vuxen ska få goda karaktärsegenskaper. En god diet ger själen goda intryck och skapar en god karaktär.¹⁷¹

Jämförelser

Liknande tankegångar fanns i Europa ända fram till 1700-talet. Amman överförde alla sina fysiska, mentala och emotionella egenskaper liksom sina idéer och trosföreställningar till barnet och var ansvarig för allt som hände det, både gott och ont. Överföringen skedde dels genom mjölken, som också påverkades av hennes egen diet, dels genom beröring och andning och genom att barnet härmade henne. Engelska medicinska författare från 1500- till 1700-talet ger exempel från antiken. Tiberius blev en suput för att hans amma var alkoholist och Caligula fick sin grymhet från sin blodtörstiga amma, som smorde in sina bröstvårtor med blod.¹⁷² De italienska källor, som J.B. Ross hänvisar till i *The middle-class child in urban Italy*, visar samma föreställning i 1300- och 1400-talens Florens. San Bernadino av Siena (1380–1444) varnar för de egenskaper en dålig amma kan överföra till det diande barnet och köpmannen Paolo da Certaldo påpekar i *Libro di buoni costumi* (efter 1350) att barn som får mjölk från ett djur kommer att likna det djuret.¹⁷³

I den pyrenneiska bergsbyn Montailou, vars liv i början av 1300-talet Le Roy Ladurie beskriver utifrån utsagor i inkvisitionsprotokoll, ammade vanligen mödrarna själva sina barn i

---

167 Gellius *NA* 12.1.1-24.

168 Gal. *De alimentorum facultatibus* III.1.

169 Gal. *De sanitate tuenda* I.8.

170 Sor. *Gyn.* II.8.

171 Oreibasios *Liber Incertus* 11.9.

172 Fildes 1986, ss 188f.

173 Ross 1975, ss 186f.

upptill två år. Undantagen var dels aristokratins kvinnor, som hade råd att anställa ammor, dels fattiga flickor, som var tvungna att lämna bort sina barn för att kunna försörja sig som tjänsteflickor och – ammor.¹⁷⁴ Från Florens vid samma tid finns flera dokument där fäder har antecknat sina barns födelse, deras dop några dagar senare, överlämnandet till en amma och dennas lön. Det framgår att det var vanligt bland medelklassen i staden att de nyfödda lämnades till en amma på landet, att amman inte sällan behövde bytas ut för att hon blev sjuk eller gravid och att spädbarnen ofta dog medan de var hos henne.¹⁷⁵ Samtidigt blev bilder av den ammande Maria – *Maria lactans* – påtagligt populära i Florens. Den italienske renässanshistorikern R.A. Goldthwaite ser i *The Florentine Palace* (1972) denna konstnärernas fascination över den goda modern med det välnärda barnet som en dröm om en relation som få av dem hade fått uppleva.¹⁷⁶ Skulptören Tino da Camanio – också från 1300-talets Florens – ger en annan aspekt på att amma någon annans barn när han framställer den teologiska dygden ”barmhärtighet” som en kvinna som ammar två barn.¹⁷⁷

Också i Västeuropa har det sociala mönstret i tiden mellan 1000- och 1800-talet varit, att de välbeställda har anställt ammor medan det för större delen av befolkningen varit naturligt att mödrarna ammade. I början av perioden bodde ammorna vanligen med barnets familj, men under de senare århundradena skickades barnen oftast till ammornas hem med risk för att uppfödningen blev sämre då den inte kunde kontrolleras och att kontakten mellan föräldrar och barn försämrades.¹⁷⁸ Psykologiska problem för barn i 1600-talets England, orsakade av den känslomässiga konflikten gentemot två ”mödrar”, har blivit dokumenterade. Det finns exempel på att barn hade svårt att anknyta emotionellt till den biologiska modern efter avvänjningen och fortsatte att känna sig stå närmast amman.¹⁷⁹ Jag har inte funnit något tecken på avståndstagande gentemot modern, eller tecken på konflikt mellan känslor gentemot amma och mor, i *nutrix*- citaten i LLT.

Synen på spädbarn

Friska barn

Hur såg man i Roms överklass på ett nyfött barn? Var det i första hand en medborgare i staten, familjemedlem och framtida försörjare eller, om det var en flicka, *matrona* i en framtida familj, eller var det i första hand en egen individ med egna behov och eget värde? Vårdade man det för att det skulle vara ett lyckligt spädbarn eller för att det skulle utvecklas till en kompetent vuxen?

Antiken

Cicero tar ställning i frågan när han accepterar att en kvinna blir dömd till döden för abort eftersom hon har berövat en fader en familjemedlem och arvinge och Rom en medborgare.¹⁸⁰ Det gör också

---

174 Le Roy Ladurie 1990, ss 207f.

175 Ross 1975, ss 184-196.

176 Yalom 1999, s 52.

177 Yalom 1999, ss 56f.

178 Fildes 1995, ss 102f.

179 Fildes 1986, s 202.

180 Cic. *Clu.* 11.32.

lagstiftarna när *pater familias* ges rätt att avgöra om ett barn ska få leva inom familjen. I ett av Senecas (ca 55 f Kr–ca 40) *Controversiae* – fiktiva rättegångstal – anklagas en man, som tar hand om utsatta barn och invalidiserar dem för att göra dem till lönsamma tiggare, för att skada staten. Ett argument till hans försvar är att barnen är slavar och därmed icke-medborgare, varför det som händer dem inte angår staten. Ett annat är att det tvärtom kan gynna staten genom att fäder kan avskräckas från att sätta ut sina söner. En synpunkt på barnens brist på rättigheter som förs fram är att de ju trots allt har mannen att tacka för sina liv.¹⁸¹

Oavsett om barnet skulle få möjlighet att leva vidare för statens, familjens eller sin egen skull, måste man ha kriterier för dess överlevnadschanser. Soranos inleder avsnittet om spädbarnsvård med instruktioner till barnmorskan hur hon ska bete sig för att ge svar på frågan: Hur avgör man om det är lämpligt att låta barnet växa upp? [Πῶς γνωρίζεται τὸ πρὸς ἀνατροφὴν ἐπιτήδειον]. Barnaföderskan ska ha varit frisk under graviditeten, barnet ska inte vara för tidigt fött och det ska skrika normalt när det läggs på marken, alla öppningar ska vara fria, rörelserna normala, barnets skapnad, storlek och reaktionsförmåga ska vara i sin ordning – om det inte är så, är barnet inte lämpat att få växa upp.¹⁸²

Han värderar alltså barnets framtida möjligheter till vad han anser vara ett gott liv. När han har bedömt dessa som tillräckligt goda för att barnet ska få leva, syftar hans råd till att ge barnet en angenäm tillvaro och låta det slippa så många plågsamheter som möjligt, vilket jag gett flera exempel på. Han instruerar också amman hur hon ska iaktta barnet för att undvika sådana obehag som att det är för varmt eller kallt, att lindorna skaver, att det har förstoppning eller insektsbett, som gör ont. Hon ska också kunna avgöra om barnet är sjukt genom att se hur det betar sig. Barnet ska ammas ofta, men inte ideligen. Man ska inte ge barnet mat varje gång det gråter utan trösta det genom att hålla det i famnen och vagga det. Gråten kan bero på annat än hunger och dessutom är det bra för barnet att skrika ibland.¹⁸³

Galenos menar, att spädbarn delger sin barnsköterska sina önsknings och behov genom att gråta, skrika eller sparka och att det är sköterskans uppgift att tillfredsställa dem. En överdriven aktivitet skadar både barnets kropp och själ.¹⁸⁴

Ibland tvingas Soranos välja mellan att ta störst hänsyn till modern eller till barnet. Då prioriterar han modern, som när han väljer mellan modern och en annan kvinna som amma. Visserligen är moderns mjölk bäst för barnet, men det är viktigt att hon inte överansträngs genom att amma dagligen, menar han. Hon behöver vila för att kunna få fler barn, för att inte åldras i förtid och för att slippa få uttänjda bröst.¹⁸⁵ Han är inte heller överens med nutida rådgivare om att barnets behov helt ska styra amningen.¹⁸⁶ För honom ligger styrningen av hur barnets behov ska tillfredsställas hos modern eller amman, inte hos barnet.¹⁸⁷

En av anledningarna till att linda barn var att visa omsorg om deras framtida kroppar. Barnet lindades som nyfött och skulle behålla lindorna tills kroppen hade blivit så kraftig att det inte längre fanns någon risk att någon kroppsdel skulle bli vanskapt. Vissa anger 40 dagar, andra 60, men många anser att man ska vänta längre med att ta bort lindorna, säger Soranos.¹⁸⁸ Detta bör

181 Sen. *Controv.* 10.4.

182 Sor. *Gyn.* II.5.

183 Sor. *Gyn.* II.13.

184 Gal. *De sanitate tuenda* I.8.

185 Sor. *Gyn.* II.7.

186 Lättare att amma, s 10.

187 Sor. *Gyn.* II.13.

188 Sor. *Gyn.* II.15.

betyda – förutom andra tänkbara för- och nackdelar med att linda barn – att man försöker forma barnets vuxenkropp medan man bortser från det aktuella rörelsebehovet. Soranos' råd att linda pojkar jämnt över hela kroppen, medan flickor ska lindas hårdare över bröstet och lösare över höfterna, eftersom en sådan kroppsform passar kvinnor bättre, tydliggör ett sådant motiv. Han är som vanligt angelägen att fördöma plågsamma metoder som att linda på ”thessaliskt vis”, då barnet fixeras i en urholkad trästock.¹⁸⁹

Den massage Soranos förordar har som mål att forma barnets utseende. Lemmarna ska formas, ryggraden rätas ut, lederna göras smidiga och pojkarnas förhud ska tänjas ut om den är trång. Skallen ska försiktigt formas så att den inte blir avlång eller toppig. Näsborrarna ska lyftas om näsan är platt och näsbenet tryckas till hos de höknästa. Han kallar massagen för *διαπλασμόν* – modellerande.¹⁹⁰ Spädbarnet är ett råmaterial, som ska formas till en människa.¹⁹¹

Galenos har en något annorlunda syn på massagen. Han menar att spädbarnets kropp är perfekt och uppgiften med massage är att behålla den så. Därför ska man inte försöka manipulera någon del av barnets utseende.¹⁹²

Avvänjningen uppfattas som en besvärlig tid för barnet, inte bara näringsmässigt utan också emotionellt. Soranos är bestämd: barnet ska avvänjas långsamt och så småningom vänjas vid annan föda. Det är skadligt att smörja bröstvårtorna med skarpa och illaluktande ämnen för att snabbt kunna sluta med amningen, menar han. Förändringen blir oväntad och störande för barnet.¹⁹³

Jämförelser

Soranos' betänkligheter mot plågsamma avvänjningsmetoder tycks inte ha delats av den heliga Birgitta, med erfarenhet av åtta barn, som använder liknelsen: ”... liksom en moder, då hon ska avvänja sitt barn, först bestryker barmen med aska eller något annat beskt ...”.¹⁹⁴ Råden från läkarskribenter i England 1500–1800 var desamma som Soranos' och lika eftertryckligt fördömande, vilket gör att man kan misstänka ett utbrett bruk. Bröstvårtorna kunde penslas med bittra ämnen som aloe, malört, sot, senap, galla eller kolokvint för att avskräcka barnen.¹⁹⁵ I den etnografiska undersökningen av spädbarnsuppfödning i Mithila i gränsområdet mellan Indien och Nepal framgår det att mödrarna använder de beska margosablade för samma ändamål.¹⁹⁶ Att styra barns lustar och behov med avskräckande metoder är inte en uppfostringsmetod begränsad till antiken.

Människor i olika kulturer har olika utgångspunkter i sin syn på spädbarnsuppfödning. Vissa kulturer ser amningen främst som en process, medan andra lägger störst vikt vid bröstmjölken som en produkt. Mödrar i Kenya ser amningen som en process, som någonting mödrar och barn gör tillsammans, där födoinnehållet inte är det viktigaste. Att ge barnet smakprov från familjens måltider är ett sätt att anpassa barnet till familjens sociala liv och matkultur snarare än ett födotillskott till bröstmjölken. I de kulturer där bröstmjölken ses som en produkt är

---

189 Sor. *Gyn.* II.6a.

190 Sor. *Gyn.* II.12.

191 Holman 1997, s 77.

192 Gal. *De sanitate tuenda* I.11.

193 Sor. *Gyn.* II.17.

194 Birgitta *Rev.* IV.126.

195 Fildes 1986, s 377.

196 Reissland & Burghart 1988, s 467.

näringsinnehållet i mjölken – och i tilläggsfödan – det viktiga.¹⁹⁷

Jag ser Soranos' och Galenos' råd som inriktade på födan som produkt, även om den skulle intas med största möjliga välbehag och minsta möjliga obehag. Den synpunkten bekräftas av att isotopanalyser av skeletten i Isola Sacra visar, att de avvanda barnen – över 2,5 år – hade en annan diet än de vuxna och alltså inte delade familjens måltider.¹⁹⁸

Sjuka barn

Varför finns det så få läkarråd för sjuka spädbarn i den grekisk-romerska medicinska litteraturen? I Oreibasios' samling av egna och andra läkares verk – som Galenos' och Rufus' – finner jag nästan ingenting om spädbarns sjukdomar, vilket jag inte heller gör hos Celsus eller bland Dioskorides' farmakologiska råd. Även i grunden friska barn måste ha fått krämpor och nyblivna föräldrar och barnskötare bör ha varit lika ängsliga då som nu över kolik och förkylningar. Tog läkarna för givet att det fanns huskurer mot vardagliga åkommor och att deras professionella råd därför var onödiga?

Antiken

Plinius återger en hel del huskurer – och magi – i sin *Naturalis Historia* och förhållandevis många av dem riktar sig mot spädbarnsvård. I ett sammanhang ger han ett tämligen enkelt råd om smör och honung som lindring vid tandsprickning.¹⁹⁹ I ett annat blir råden mer spektakulära, när han rekommenderar fårhjärna som gnids mot tandköttet, amuletter gjorda av huggormshjärna i ormskinn, stora ormtänder eller ett ben som finns på en snigels rygg (!). Den inflammation som kallas *siriasis* avhjälpas av en amulett gjord av ett ben, som hittats i hundspillning och bråck försvinner om en grön ödla får bita barnet när det sover. Korpspillning botar hosta och kokt muskött i barnets mat hjälper mot urininkontinens.²⁰⁰

Soranos' råd mot spädbarnsdiarré har jag kommenterat tidigare (s 21). Han ger också råd om hur man kan lindra smärtan vid tandsprickningen, som han beskriver som en inflammation, med olja och grötoms slag.²⁰¹ Oreibasios ger också utrymme åt besvär vid tandsprickningen. Honung återkommer som lindring, både i salva och som stolpiller.²⁰² Undersökningar av de första mjölkändarna hos barnskelett i Isola Sacra visar att de började slitas så fort de brutit genom tandköttet, vilket bör betyda att barnen fick föremål att tugga på för att lindra besvären.²⁰³ Tänderna gav också barnet möjlighet att börja äta fast föda, vilket har gjort att tandsprickningen fått skulden för de åkommor som drabbade barnet vid avvänjningen.²⁰⁴

Soranos föreslår också botemedel för sjukdomar som inflammerade halsmandlar, hosta, sår i munnen, utslag och klåda. Oftast rekommenderar han lindrande och desinficerande omslag och

197 Riordan 1997, ss 42f.

198 Prowse *et al.* 2008, s 306.

199 Plin *HN* 28.78.

200 Plin. *HN*. 30. 47.

201 Sor. *Gyn*. II.18.

202 Oreibasios *Synopsis* 9.

203 Slitaget kan också visa på att barn fick tilläggsföda i matskålar. Prowse *et al.* 2008, s 306.

204 Tandsprickning kunde tom anges som dödsorsak i 1500- och 1600-talets England. Fildes 1986, ss 390f.

salvor. Hans råd är alltid skonsamma mot barnet och han fördömer plågsamma metoder, som att använda starka salvor, tvätta sår och blåsor med salt vatten och urin och att hålla barnet i benen med huvudet neråt för att bota halsinflammation.²⁰⁵ Han kommenterar också den sjukdom som Plinius kallar *siriasis* och han själv *σειριάσεως*, egentligen ”värmeslag”, och som Demetrios, en syrisk läkare från 200-talet f Kr, citerad av Soranos, beskriver som ett tillstånd med hög feber. Fontanellen och ögonen blir insjunkna, kroppen blek och uttorkad och barnet utan aptit. Oreibasios tolkar den som hjärninflammation eller hjärnhinneinflammation. Han föreslår kompresser av äggulor i rosenolja för att lindra barnets plågor.²⁰⁶ Soranos föreslår, tillsammans med lindrande örtdekokter, också kompresser av äggulor i rosenolja att lägga över fontanellen. Om Oreibasios har Soranos som källa utan att ange det eller båda har lärt sig samma metod från annat håll går förstås inte att avgöra. Soranos nämner ingenting om att tillståndet är allvarligt och att barnet kan dö, vilket annars är en rimlig slutsats av hans sjukdomsbeskrivning.²⁰⁷

Jämförelser

De råd dagens barnvårdscentraler ger till föräldrar till lindrigt sjuka barn är också ”huskurer”, om man med det menar egenvård. Visserligen är de skrivna av fackmän och poängterar att professionell vård är viktig om sjukdomen blir allvarlig, men det är fortfarande föräldrarna (likställda med barnsköterskan/amman) som tar hand om hosta och hudutslag med hjälp av råd från erfaret folk i näromgivningen.²⁰⁸ Dagens större möjligheter att diagnosticera och bota svåra barnsjukdomar är förstås självklar.

Barn i riskgrupper

Moderns död vid förlossningen eller utsättning – *expositio* – bör radikalt ha försämrat barns överlevnadsmöjligheter. Jag uppfattar de moderlösa och de utsatta barnen som två grupper exponerade för extrema risker.

Moderlösa barn. Antiken

Det är dokumenterat från litteraturen och från gravinskrifter att många kvinnor dog i barnsäng, även om det är förvånansvärt få inskrifter som explicit anger barnsäng som dödsorsak.²⁰⁹ En del av de barn de födde överlevde dem. Plinius d y (63–113) beskriver i ett brev till en vän tragiken i två unga systrars död i barnsäng och är bekymrad för de båda nyfödda.

---

205 Sor. *Gyn.* II.19-22.

206 Oreibasios *Synopsis* 13.

207 Sor. *Gyn.* II.23.

208 Egenvårdsguiden 2009, ss 7-52.

209 Carroll 2006, s 153.

Angor infantium sorte, quae sunt parentibus statim et dum nascuntur orbatae...

Jag plågas för barnens lott som redan medan de föddes blev berövade sina mödrar...

(Plin. *Ep.* 4.21.2)

Hur tog man hand om de moderlösa barnen? I överklassens *familiae* togs de troligen rent praktiskt om hand på samma sätt som om modern hade levt, förutom att det inte fanns något val mellan modern och en amma som digivare. Modersrollen kunde övertas av en släkting – och senare av en styvmor, som inte alltid värderades särskilt högt – eftersom det legitima barnet tillhörde faderns familj.²¹⁰ Också slavbarnen kunde tas om hand eftersom de ofta amrades av andra än sin biologiska mor enligt de gravinskrifter i CIL 6, tolkade av Bradley (1986) och Joshel (1986), som jag tidigare (ss 30f) refererat till. Ammans betydelse i familjer, som lätt kunde splittras av död eller försäljning, bekräftas när hon är första eller andra namn av dem som dedicerat en gravinskrift till ett barn. I tretton av de sexton inskrifter dedicerade till dibarn, som Joshel redovisar, saknas modern.²¹¹

Barn i familjer som hade råd att hyra en amma eller ägde lakterande slavar, liksom de som själva ingick i en *familia* som slavar eller fosterbarn, *alumni*, kunde alltså få mat och vård även som moderlösa, men vilka möjligheter fanns det för andra barn? Uppfödning på annat än modersmjölk har dokumenterats som ytterst riskfylld (ss 24f). Fanns det ett socialt nätverk av släktingar och grannar som var så starkt att den som kunde amma och sköta barnet också var villig till det? Gravinskrifter visar att nära relationer mellan barn och vuxna på samma sociala nivå var naturliga. En rimlig lösning vore att sätta ut barnet, men jag har inte fått moderns död som skäl för utsättning explicit bekräftad i någon källa. Termer som *mamma* för den som har hand om ett fosterbarn och *avia* (eller *amita*) *educans* för vårdaren av ett moderlöst barn visar den sociala möjligheten, men talar inte om hur problemen med uppfödningen löstes om barnet var nyfött.²¹²

Jämförelser

Fildes ger exempel på ”barmhärtighetsamning” i det medeltida England, men hon uppfattar det som sällsynt.²¹³ I vissa kulturer i dag, där *colostrum* anses som farligt, ammas barnet av andra kvinnor tills moderns mjölk anses tjänlig. Det kan kanske ses som en social handling som stärker relationerna i en kvinnogrupp. Barnet ses inte som bara den biologiska moderns barn.²¹⁴ Kvinnor ammar också andra kvinnors barn i många u-länder, om det av någon annan anledning behövs. Ofta finns restriktioner, t ex att amman och barnet bör vara släkt. Tabun mot att samtidigt amma barn av olika kön har observerats bland mödrar i vissa thailändska folkgrupper. I USA tycks *cross-nursing* – man ammar varandras barn som en väntjänst – inte vara ovanligt.²¹⁵ Även om behovet av ammor i stort sett upphörde när man lyckades framställa fullgoda bröstmjölksersättningar tycks det inte vara någon orimlig tanke att amma andras barn.

---

210 Dixon 1988, ss 155-159.

211 Joshel 1986, ss 18 f.

212 Dixon 1988, s 160.

213 Fildes 1986, s 52.

214 Kitzinger 1995, s 390.

215 Riordan 1997, ss 34f.

Utsatta barn. Antiken

Utsättning – *expositio* – innebar att ett nyfött barn placerades utanför hemmet, som regel på en allmän plats där chanserna var stora att det skulle hittas och tas om hand.²¹⁶ Som mytiskt och litterärt tema är räddade utsatta barns levnadsöden välkänt från antiken. Att utsättning förekom är också väl bekräftat av epigrafiskt och juridiskt material och seden tycks ha varit utbredd i imperiet.²¹⁷ Hur vanlig den var är däremot inte helt klart, inte heller vilka överlevnadschanser barnen hade och vilka motiv som låg bakom utsättningen, något som har betydelse för min tolkning av romarnas syn på spädbarn. Det finns också utrymme för spekulationer över hur de utsatta barn, som togs om hand och överlevde, föddes upp.

Samhällets ansvarstagande för barnen får exemplifieras av några kejsares åtgärder. Augustus försökte öka befolkningstillväxten genom att införa privilegier för barnrika men också genom att minska effekterna av utsättning. Den som tog hand om hittebarn fick ekonomisk kompensation. Nerva beslöt om understöd till fattiga föräldrar år 97, vilket resulterade i att 5000 barn fick statlig hjälp tre år senare. Trajanus lät ränteintäkter från lån till jordägare gå till en fond för föräldralösa och övergivna barn. Hadrianus lät döma en far som hade använt sig av sin rätt att döda sitt barn och skapade därmed prejudikat. Antonius Pius ökade räntefonderna till övergivna barn och en institution skapades för att speciellt ta hand om flickor som satts ut. Åtgärderna gav upphov till en debatt och det fanns en etablerad opposition mot *expositio*.²¹⁸

Även om utsättning ogillades av många, bland dem stoiker och judar men också andra, var den laglig och betraktades som nödvändig. Även friska, legitima barn kunde sättas ut för att begränsa familjestorleken och de omhändertagna barnen ökade slavpopulationen. När Konstantin från 313 tillät försäljning av spädbarn minskade behovet och 374 förbjöds utsättning, utan att för den skull upphöra.²¹⁹

Soranos' indikationer för vilka barn som var värda att satsa omvårdnad på är tydliga (s 34). Däremot är det inte helt klart om han rekommenderar barnamord eller utsättning, som inte nödvändigtvis innebar att barnet dog, om kriterierna för ett friskt och livskraftigt barn inte uppfylldes. Han vänder sig till barnmorskan, som kanske förväntades verkställa dödandet.

Uppenbarligen var ett lyte en anledning till att det nyfödda barnet inte accepterades som familjemedlem.²²⁰ Var bedömningen helt rationell – ett handikappat barn kräver mer omsorg och har sämre möjlighet att hävda sig i samhället – eller låg det en värdering av mänskliga kvaliteter bakom den? Även om romarna inte som grekerna i aristokratins Athen definierade en överlägsen människa som καλοκάγαθός – vacker och god – kunde de betrakta handikappade människor som underlägsna. Senecas grymma satir över kejsar Claudius i *Apocolocyntosis*, där hans hälta och talproblem tas som uttryck för en undermålig personlighet, kan tjäna som exempel på att man kopplade samman kroppsliga och själsliga defekter.²²¹

I republikens Rom sågs födelsen av ett gravt handikappat barn som ett dåligt omen och barnet skulle enligt lag dödas. Under kejsartiden fascinerades i stället eliten av deformiteter vilket gjorde att handikappade slavar kunde användas som ett slags exotiska underhållare, vilket bör ha

---

216 Boswell 1988, s 25.

217 Boswell 1988, ss 54f.

218 Foote 1920, ss174f.

219 Harris 1994, s 1.

220 Ingemark & Gerding 2000. s 67.

221 Sen. *Apocol.* 5.2-5.

ökat de utsatta missbildade barnens överlevnadschanser.²²² Vad för slags liv de gick till mötes är förstås svårt att bedöma.

Beräkningar visar, att 3% av de barn som föds i dag har någon form av handikapp. Om andelen var lika stor under antiken och om alla handikappade sattes ut rör det sig alltså om ett stort antal barn.²²³

Om illegitima barn och barn som var resultat av incest sattes ut är det snarare ett uttryck för samhällets sexualsyn än dess syn på spädbarn, varför jag avstår från kommentarer till det. Däremot tycker jag att utsättning för att begränsa familjens storlek ger tankar om synen på barn vare sig skälet till att göra sig av med barnet var fattigdom, bekvämlighet eller hänsyn till arv. Det borde ha varit möjligt att förebygga befruktning eller åstadkomma en tidig abort om J.M. Riddle i sin bok *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance* (1992) har rätt i att det fanns ganska effektiva metoder, som var kända inom folkmedicinen. Det verkar absurt att föda ett barn för att sätta ut det, om man hade kunnat förhindra att det föddes. Man kan förstås se utsättning som ett komplement till förebyggande metoder, som inte alltid fungerade, men W.V. Harris går ett steg längre i sin artikel *Child-exposure in the Roman Empire*. Han menar, att de föräldrar som ville ha en son hade möjlighet att välja först när barnet var fött. Då kunde de behålla en pojke och sätta ut en flicka.²²⁴ Det finns exempel som tyder på att man hellre satte ut flickor, som var mindre lönsamma som arbetskraft och dessutom behövde hemgift, än pojkar. Ett brev, funnet i Oxyrhynchus och publicerat som *Papyri 744 (Select Papyri 105)* är ett sådant exempel. Det skrevs av en man till hans gravida hustru 1 f Kr med en uppmaning till henne att behålla deras barn om det visade sig vara en son och sätta ut det om det var en dotter.²²⁵

Även mot denna bakgrund verkar tanken orimlig att man medvetet och frivilligt skulle planera att utsätta sig för plågan av att skiljas från – och kanske döda – sitt nyfödda barn om man hade kunnat undvika det. Präglingen mor – barn är biologisk och inte kulturspecifik.²²⁶ Ovidius ger uttryck för föräldrarnas smärta när mannen har bestämt att deras väntade barn ska sättas ut om det är en flicka:

*dixerat, et lacrimis vultum lavere profusus,
tam qui mandabat, quam cui mandata dabantur.*

så sa han, och deras kinder badades i tårar
såväl på honom som gav befallningen som på henne som tog emot den.
(Ov. *Met.* 9.680-681)

Utsättning var ett alternativ till barnamord när familjen inte kunde eller ville ta hand om ett nyfött barn. Ofta placerades barnet på en allmän plats där det fanns stora möjligheter att det skulle bli sett och omhändertaget. De som räddades till livet blev i de flesta fall slavar som utnyttjades som arbetskraft eller prostituerade, men det förekom också att barnen togs om hand i en ny familj, även om legal adoption var tämligen ovanlig. *Substitutio*, d v s man ersatte i hemlighet ett eget dödfött

---

222 Stamm 2004, ss 28f.

223 Stamm 2004, s 26.

224 Harris 1994, s 15.

225 Shelton 1998, s 28.

226 Burenhult 2003, s 184.

barn med ett hittebarn, förekom också.²²⁷ Skälet till att ta hand om ett utsatt barn var oftast någon form av ekonomisk eller annan vinning men en del av fosterbarnen – *alumni* – levde i ett gott förhållande till dem som tagit hand om dem. Gravinskrifter vittnar ofta om kärlek och tillgivenhet.²²⁸

En stor andel av barnen bör rimligen ha dött inom ett fåtal dagar efter utsättningen med tanke på deras föga gynnsamma start i livet. Viss evidens för att utsättning betraktades som jämställt med barnamord finns. Tacitus (ca 55–ca 120) är en av dem som uppfattar utsättning så. Han förundras över germanernas vilja och vana att ta hand om alla sina barn i stället för att sätta ut dem och ser deras inställning som ett effektivare sätt att förhindra barnamord än romersk lagstiftning.²²⁹ Apuleius (ca 125–ca 180) berättar om en kvinna som blir ålagd att sätta ut det barn hon ska föda om det är en flicka och han skildrar utsättningen som en metod att döda barnet.²³⁰ Enligt Athenagoras (ca 133–ca 190) jämställde de tidiga kristna utsättning med barnamord.²³¹ Däremot anser Boswell i *The kindness of strangers* (1988) att risken att de utsatta barnen skulle dö visserligen var stor, men att dödligheten bland dem endast var obetydligt högre än dödligheten bland nyfödda i samhället i övrigt.²³²

Det finns papyrusdokument från Oxyrhynchus, bl a ett från 13 f Kr (s 23), som är avtal om att ett hittebarn ska tas om hand och ammas.²³³ Ammor fanns att hyra för dem, som tog hand om ett utsatt barn, i Rom t ex vid *columna lactaria* på *Forum Holitorium*. De välbeställda hade också ofta lakterande slavar i *familia*.²³⁴ Jag har inte funnit evidens för att barn togs om hand av människor, som inte hade möjlighet att ge dem modersmjölk.

Jämförelser

Fram till 1200-talet fungerade utsättningen av barn ungefär på samma sätt som under antiken, men med en viss attitydförändring gentemot barnen. Medan adoption var ett väl etablerat sätt att utöka familjen och fosterbarn var socialt accepterade i Rom blev den biologiska familjegemenskapen allt viktigare i medeltidens Europa. Fosterbarn var tjänare och andra klassens familjemedlemmar. När man sedan började organisera barnhem för att ta hand om övergivna barn blev följderna en mycket hög dödlighet och det var uppenbart att barnen missköttes. Från tidigt 1300-tal hade de flesta stora städer i Europa sådana institutioner, där huvuddelen av de omhändertagna dog som spädbarn eller småbarn.²³⁵

Barn som dog

När blir en individ människa? Frågan ställs i dag inom abortlagstiftning och prematurvård, men har

---

227 Boswell 1988, ss 110-116.

228 Boswell 1988, ss 120f.

229 Tac. *Germ.* 19.

230 Apul. *Met.* 10.23.

231 Harris 1994, s 10, n. 90, ref. Athenagoras *Supplicatio* 35.6. (*non vidi*)

232 Boswell 1988, s 429.

233 Jackson 1988, s 103.

234 Bradley 1986, ss 210f.

235 Boswell 1988, ss 428-432.

under andra tider omfattat också nyfödda. Vad visar reaktionen inför ett spädbarns död om hur man såg på barnet?

Antiken

I det citat, som inleder min uppsats, uttrycker Cicero som en allmän mening att en våldsamt sorg över ett spädbarns död inte var passande. Lagen påbjöd att ett barn under ett år inte skulle hedras med någon sorgeritual. Den höga spädbarnsdödligheten skulle kunna vara orsak till att föräldrar inte vågade binda sig känslomässigt till sina spädbarn, menar vissa forskare, bland dem M.I. Finley. Intensiteten i sorgen var inte jämförbar med den vi känner i dag anser de, eftersom tidiga dödsfall var så vanliga.²³⁶ Resonemanget styrks av att gravinskrifter för spädbarn är mycket sällsynta och endast utgör 1,3% av de 16 000 gravstenar från staden Rom och Italien, som anger den dödes ålder.²³⁷

I andra delar av Rom har döda spädbarn fått större uppmärksamhet. I Belginum i Gallia Belgica är de begravda tillsammans med vuxna och har också fått gravgåvor; i Chantambre i Gallia Lugdunensis var 155 av 495 gravar från de första århundradena av vår tideräkning spädbarnsgravar, de flesta för nyfödda. En särskild del av begravningsplatsen var reserverad för dem.²³⁸ I Köln finns denna inskrift från 100–200-talet på en stele:

D[is] M[anibus]
L Cassius Tacitus
Vernaclo
F[ilio] Vixit
Diebus VIII

Till manerna (de dödas andar). Lucius Cassius Tacitus [dedicerar detta] till sin son Vernaculus, som levde 9 dagar. (CIL XIII, 8375)²³⁹

Utsättning av barn och mord på svaga och handikappade barn har sagts vara tecken på att romarna inte engagerade sig känslomässigt i de nyfödda spädbarnen. Det kan å andra sidan också tolkas så, att romarna ansåg, att om barnet fick dö innan det hade utvecklat en egen personlighet och fått en roll i familjen, kunde man lättare handskas med förlusten och man besparade dessutom barnet onödigt lidande.²⁴⁰

En utgrävning 1912 av en romersk villa i Buckinghamshire nordväst om London avslöjade skelett av 97 alldeles nyfödda barn begravda vid huset under perioden mellan år 100 och 150. En teori är att villan var en bordell, där barnen systematiskt dödades omedelbart efter födelsen.²⁴¹ Skeletten undersöks nu av osteologen S. Mays, som tidigare undersökt spädbarn från det romerska och medeltida Britannien för att avgöra hur de dog.²⁴² Tillsammans med arkeologer försöker han

---

236 Finley 1981, s 197.

237 Garnsey 1991, ss 52f.

238 Carroll 2006, s 174.

239 Carroll 2006, s 287.

240 Garnsey 1991, s 56.

241 BBC NEWS 25 June 2010, <http://www.bbc.co.uk/news/10384460>

242 Mays 1993, ss 883-888.

finna förklaringen till Buckinghamshirebarnens död.

Efter döden hade barnen en speciell ställning. I Senecas tragedi *Hercules Furens* visas de särskild omsorg vid dödsvandringen, då de leds av facklor för att de ska slippa bli mörkrädda.²⁴³ I Vergilius' Hadesversion finns de små vid ingången till dödsriket:

Continuo auditae voces vagitus et ingens
infantumque animae flentes, in limine primo
quos dulcis vitae exsortis et ab ubere raptos
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.

Genast kan de förnimma rop och klagande röster
från alla själar av barn, i gråt vid ingångens tröskel
vilka en sorgens dag i förtid sänkte i graven,
ryckta från moderns bröst, berövade tillvarons ljuvhet.
(Verg. *Aen.* VI. 426-429. Övers. I. Björkesson 2001)

Sättet att begrava spädbarn visar människors inställning till dem. I Rom kunde de begravas i eller under bostäderna, men jag kan inte avgöra om det finns något samband mellan detta och samma sed i andra kulturer, som jag återger nedan.²⁴⁴ Enligt Plinius var det en allmänmänsklig sedvänja – *mos gentium* – att inte kremera barn som dog före tandsprickningen.²⁴⁵ Också Juvenalis nämner i en satir att ett dött barn var för ungt för likbålet och därför begravdes i jorden.²⁴⁶ Andra källor visar att spädbarn kunde begravas tillsammans med vuxna och äldre barn. På en begravningsplats med 357 gravar från tidig kejsartid vid Portorecanati vid Italiens östkust har man funnit skelett av 19 barn och spädbarn bland de 53 som var jordbegravda. Det finns inte några inskriptioner eller bilder som kan identifiera de döda varför man inte vet om också några av de kremerade var spädbarn.²⁴⁷

Det fanns alltså restriktioner för begravning av spädbarn, som kan tolkas som att de inte betraktades som fullvärdiga medlemmar i samhället. Däremot anser jag det långsökt att tolka särbehandlingen av de minsta som brist på känslor för dem.

Jämförelser

Enligt Ingvarsson-Sundström begravdes små barn inom bosättningarna under den grekiska bronsåldern även under sådana perioder då andra gravar låg utanför bebott område.²⁴⁸ Hon hänvisar också till en artikel av G.R.H. Wright: '*Puer aeternus* in prehistoric Cyprus'. Han hävdar att samma tradition finns på Cypern sedan neolitisk tid. Den är inte heller ovanlig i vad han kallar "primitiva samhällen" både i Nya och Gamla världen under de senaste trehundra åren. Barnen kan begravas under föräldrarnas sovplats eller under dörren till moderns hydda för att de lätt ska kunna ta sig in i hennes livmoder och återfödvas. Ibland placeras de döda spädbarnen i eller under murar för

---

243 Sen. *Hercules Furens* 855-6. Garnsey (1991, ss 53f) uppfattar avsnittet som en begravningsprocession där barnen förs utanför stadsmuren.

244 Garnsey 1991, s 53.

245 Plinius *HN* 7.72.

246 Juv. *Saturae* 15.138-140.

247 Rawson 1997, s 229. Tyvärr anger hon inte andelen spädbarn av de 19 barnen.

248 Ingvarsson-Sundström 2003, s 139.

att de ska kunna nå förbipasserande kvinnor.²⁴⁹ I Montailou hade katharerna – den kätterska befolkningsgrupp som granskades av inkquisitionen på 1300-talet – en liknande övertygelse, då kvinnor tröstades med en förhoppning att deras döda barns själ skulle finnas i deras nästa barn.²⁵⁰

M. Golden vänder sig i artikeln *Did the ancient care when their children died?* starkt mot resonemanget att romarnas sorg skulle vara mindre intensiv eftersom tidiga dödsfall var vanliga. Han jämför med nutida populationer med hög barndödlighet, som San i Kalahariöknen, där just rädslan att barnen ska dö ger omsorgen om spädbarnen en mycket hög prioritet, vilket medför ett starkt känslöengagemang. Det är naturligtvis inte något bevis för att romarna sörjde sina spädbarn, men den höga barndödligheten är inte heller någon indikation på att de inte gjorde det. Golden menar, att olika kulturer har olika sätt att visa sin sorg på, men att själva känslorna är psykologiskt och biologiskt betingade och inte avhängiga kulturen.²⁵¹

Sociala och emotionella synpunkter: diskussion.

Kvinnors syn på nyfödda

Vuxna människor har ett beskyddarbeteende gentemot nyfödda barn. Den kvinna, som fött barnet, är dessutom försedd med ett signalsystem i form av hormoner, som får henne att fokusera sina känslor på barnet. Präglingen mellan mor och barn börjar troligen redan under graviditeten, etableras vid förlossningen och förstärks genom amningen.²⁵² Hur kan man bryta detta starka biologiska känslö- och beteendemönster med ett kulturellt mönster? Hur kunde så många romerska kvinnor överlämna sina barn till ammor? Hur kunde en del kvinnor fås att acceptera att barnet sattes ut?²⁵³ Soranos hävdar att kvinnor i staden Rom inte hade särskilt varma känslor för sina barn och att de inte var intresserade av att lära känna barnen för att förstå deras behov.²⁵⁴ Var romerska kvinnors moderskärlek inte tillräckligt stark? Det låter inte särskilt sannolikt, särskilt som de genom hela sin uppfostran hade indoktrinerats med att deras uppgift var att föda barn. Moderskapet gav dem deras kvinnostatus som *matrona* och *mater familias*.²⁵⁵

Frågan om amningen ställdes uppenbarligen redan under antiken. Förespråkarna av modern som amma hade – förutom de näringsmässiga synpunkterna – just sådana argument som moderskärlek och uppfyllande av en modersroll, men de tycks inte helt ha övertygat överklasskvinnorna. Mödrarna, som inte ville amma, sägs av t ex Aulus Gellius (ss 31f) ha utseendet som skäl för sitt beslut. Små bröst ansågs vackert, medan terrakottastatyetter av ammor visade dessa som gamla, fula och storbröstade.²⁵⁶ Kanske männen understödde sådana beslut.

---

249 Wright 1999, ss 143f.

250 Le Roy Ladurie 1990, ss 210f.

251 Golden 1988, ss 155-160.

252 Burenhult 2003, ss 184f.

253 Dixon avvisar resonemanget. Hon menar, att vår kulturs sätt att se ett starkt fysiskt och känslomässigt band mellan mor och barn har sin grund i att medelklassmoralen vill legitimera att mödrarna måste utföra de barnavårdande sysslorna. I u-länder delas ansvaret fortfarande ofta mellan storfamiljens medlemmar och relationen mellan mor och barn behöver inte särskilt markeras. Situationen var likartad i Rom där överklasskvinnorna inte behövde utföra spädbarnsvård. Hon ser alltså relationen som kulturellt betingad. Dixon 1988, s 105 och s 109.

254 Sor. *Gyn.* II.16.

255 Dixon 1988, s 71.

256 Bonfante 1997, ss 184f.

Det bör också ha legat i mannens intresse att hans hustru var sexuellt tillgänglig. Soranos', Galenos' och Plinius' texter (s 10) vittnar om tabun mot samlag under laktationen, som med en amningstid av 2–3 år inte kan ha varit särskilt populära. Kanske ansågs det inte nödvändigt att efterleva dem. Att det var mindre risk – eller chans – för graviditet under amningsperioden även med ett normalt sexualliv bör ha varit sådan allmän ”kvinnokunskap” som inte nödvändigtvis var nedtecknad. Det kan förstås också ha varit ett skäl för kvinnor med ambitioner att föda många barn att inte amma.

Romerska överklasskvinnor kan också ha uppfattat amning som en primitiv, fysiskt motbjudande handling, som utfördes av djur, barbarer och slavar. Civiliserade människor borde kanske vara privilegierade nog att slippa sådana obehag.²⁵⁷

Kvinnornas inställning till amning säger således mer om deras syn på sig själva än om deras syn på barnen, varför diskussionen egentligen ligger utanför ramen för min uppsats. Dessutom berörde problemet endast en liten del av den romerska befolkningen. De flesta hade säkert inte något annat val än att amma sina egna barn.

De kvinnor som tvingades acceptera *expositio* bör ha varit i ett socialt underläge – gentemot samhället om de var fattiga, mot familjen om barnet var illegitimt eller missbildat och mot ägaren om de var slavar. De hade inte någon reell möjlighet att trotsa överheten och själva ta hand om sina barn och var lika mycket offer för systemet som barnen var. Inga dokument visar om de samtyckte till utsättningen eller ej. Således handlar inte heller den diskussionen om kvinnors syn på sina barn utan snarare om samhällets syn på kvinnor.

Värderingar utifrån könstillhörighet

Galenos hänvisar både till Hippokrates och Aristoteles när han rangordnar könen, men lägger stor vikt vid sina egna iakttagelser. Han beskriver könsorganens embryonalutveckling och menar sig visa att kvinnokönet är underlägset det manliga könet. Om könsorganen stannar kvar inne i bukhålan stannar utvecklingen på en flickas nivå, men om de ”vänds ut och in” och vandrar ut utanför kroppen når fostret ett högre stadium och blir en pojke. Ett pojkfoster gör också att kvinnan producerar bättre mjölk enligt ett resonemang där värme, som spelar en viktig roll i hans medicinska teorier, är en avgörande faktor.²⁵⁸ Enligt Galenos' bedömning var flickor alltså lägre stående än pojkar och enligt samhällets bedömning var de avgjort mindre lönsamma. Betyder det att de fick sämre vård som spädbarn? Var man mer benägen att sätta ut en flicka än en pojke?

Soranos förnekar könsskillnader beträffande uppfödningen. Han ger inte något råd, där flickor eller pojkar ska särbehandlas. Inte heller övrig medicinsk expertis ger någon antydning i den vägen så vitt jag har kunnat se. Den ojämna resursfördelning inom familjen som bl a kan ha visat sig i en reglering av flickors och kvinnors ätande (s 14) har troligen inte gällt spädbarn.

Uppgifterna om andelen flickor bland de utsatta barnen är svårtolkade. Jag har refererat till papyrusdokument, Apuleius och Ovidius som exempel på att det nyfödda barnet skulle sättas ut om det var en flicka, men behållas om det var en pojke (ss 40f). Dessa exempel är för få för generella slutsatser men de har stöd i de allmänna preferenserna för det manliga i det romerska samhället. Boswell menar dock i *The kindness of strangers* att litterära och filosofiska källor förutsätter att flickor oftare sattes ut än pojkar, men att det i realiteten inte finns någon tydlig evidens för detta.²⁵⁹

257 Bonfante 1997, s 185.

258 Gal. *De usu partium* 14.5–8.

259 Boswell 1988, ss 101f.

D. Engels går längre, då han i sin artikel *The problem of female infanticide in the Greco-Roman world* anger en hög andel flickor bland utsatta eller dödade spädbarn som högst osannolik. Han gör sin bedömning utifrån de slutsatser han drar om hur en sned könsfördelning skulle ha påverkat den demografiska utvecklingen.²⁶⁰

Värdet av spädbarn *per se*

Mycket kan tolkas som att romarna snarare såg spädbarn som ämnen till framtida, fullvärdiga människor än som varelser värda kärlek och respekt för sin egen skull. Jag har refererat till obalansen i inskrifter och avsaknad av begravningsritual för de allra minsta (ss 42f) vilket kan tyda på att man inte uppfattade dem som "färdiga" människor. I konsten är spädbarn sällan avbildade utom i religiösa sammanhang, t ex som Horus eller Jesus eller fertilitetssymbolerna i knät på Pax (eller Tellus) på Augustus' *Ara Pacis*, eller som offer för krig och våld, som på Marcus Aurelius-kolonnen.²⁶¹ Jag har också förgäves sökt finna *carmina*, som har spädbarn som kärleksobjekt.²⁶²

Soranos' råd till barnmorskan om undersökningsrutiner för att bestämma om det nyfödda barnet var friskt nog att få leva (s 34) indikerar en satsning på framtiden. Han ger inte sina råd av omsorg om de svaga eller för att rätta till det som är fel utan i stället för att gynna det som är livskraftigt nog att överleva den kritiska spädbarnstiden. Hans kritik av obehagliga procedurer, som att doppa barnet i kallt vatten för att avgöra dess överlevnadspotential, visar att sådana förekom. Barn som började skaka av köld var inte fullvärdiga och borde dödas.²⁶³ Även Galenos beskriver överlevnadsprovet med neddoppning i kallt vatten, men från en annorlunda utgångspunkt. Han säger att det är en germansk sed som visar germanernas brist på känslor för sina barn. Eftersom han inte skriver sina råd till dem eller andra barbarer, lika lite som till björnar, vildsvinsgaltar eller lejon, utan till greker och sådana som har anammat grekisk kultur, behöver han inte egentligen argumentera mot de råa sedvänjorna.²⁶⁴

Döda spädbarn

Betyder Vergilius' placering av de små barnen vid tröskeln till dödsriket att han inte anser dem vara fullt utvecklade människor och att de därför inte hade någon plats i Hades? Eller menar han att de befann sig på gränsen mellan levande och döda och därför kunde återvända? Betyder begravningar under golvet i romerska hem att barnet skulle finnas nära sin familj för att kunna hitta tillbaka till de levande, så som sådana ritualer har betytt i andra kulturer (ss 42f)? Fanns dessa förhoppningar som föräldraröst i folktron även om de inte är dokumenterade litterärt? Jag kan inte besvara frågorna, men tankegången förefaller mig inte orimlig. Reinkarnation var ju inte främmande för romersk föreställningsvärld.²⁶⁵

---

260 Engels 1980, ss 118-120.

261 Bonfante 1997, s 184.

262 Latinet har inte något avgränsat ord för "spädbarn". *Infans* kan enligt Norstedts latinsk-svenska ordbok användas om barn upp till 7 år och de texter LLT citerar med diminutivformen *infantulus* är enbart kyrkliga. Soranos, Rufus och Oreibasios använder βρέφος (nyfödd), νήπιος (baby) och παιδίον (litet barn) enligt Holman 1997, s 78. Det svenska ordet har inte heller någon klar avgränsning. Jag använder ordet "spädbarn" om barn under första levnadsåret, men utan skarp åldersgräns.

263 Sor. *Gyn.* II.6.

264 Gal. *De sanitate tuenda* I.10.

265 Adonis och Attis (s 179), Dionysos och Osiris (ss 364-366) får tjäna som exempel från klassisk mytologi. Morford

Sammanfattning

Jag återvänder till de frågor jag formulerade inledningsvis:

1. Fick romerska spädbarn tillräcklig och välanpassad föda?
2. Hur var hälsotillståndet hos de kvinnor som födde och ammade barnen?
3. Vilka moraliska, psykologiska och sociala synpunkter fanns på amman och på den biologiska moderns roll?
4. Vilka har överlevnadsmöjligheterna varit för ”moderlösa” barn?
5. Finns det kulturella och sociala särdrag i romarnas syn på spädbarn?

Jag gör en sammanfattning – där jag använder frågorna som rubriker, men inte gör anspråk på att besvara dem – av den beskrivning av spädbarnsvård och synen på spädbarn i den antika romerska världen som jag gjort med hjälp av mitt källmaterial. Jag jämför den beskrivningen med exempel, som jag redovisat, från andra tider och miljöer för att finna likheter. Jag försöker generalisera utifrån de spridda och ofta obekräftade exempel jag har och ser om det är möjligt att ställa några hypoteser. Om hypoteserna visar sig vara rimliga försöker jag som avslutning dra vissa slutsatser som kan ge svar på mina frågor.

Fick romerska spädbarn tillräcklig och välanpassad föda?

Soranos och de andra läkarna förutsatte i sina skrifter att det var möjligt för barn att få tillräckligt mycket bröstmjolk av god kvalitet. Förutsättningen för det var att den ammande kvinnan – vare sig det var modern eller en amma – var frisk, välnärd och hade vilja och förmåga att ta hand om barnet och amma det. Läkarna gav också råd om amningstidens längd och om vilken sort tilläggs- och avvänjningsföda barnet skulle få utifrån sina kunskaper och sin erfarenhet. De förutsatte att råden var möjliga att följa. Deras uppfödningråd skilde sig inte väsentligt från nutida läkares mer än när det gäller *colostrum*, som de dessutom var sinsemellan oense om.

Ändå hade det varit absurt att ur detta dra slutsatsen att romerska spädbarn var väl nädda. En dokumenterad hög barndödlighet, osteologisk evidens för sjukdomar orsakade av näringsbrist i spädbarnsåldern är argument för motsatsen. Uppenbarligen är den grupp som läkarna riktade sig till inte representativ för den romerska befolkningen. Den gruppen hade råd att anlita läkare, möjlighet att ta del av råden och resurser att utnyttja dem. De hade möjlighet att anställa eller köpa en amma eller utse henne inom *familia*, de var med andra ord romersk överklass eller möjligen medelklass. Det ligger nära till hands att tro att också en del slavar hade samma förmåner, då ägarna antingen var måna om sina investeringar eller kände ett genuint ansvar för sin *familia*. Det är svårt att bedöma hur stor eller liten den andel av befolkningen var, som kunde leva som läkarna lärde. Det leder också långt utöver ramarna för min uppsats att försöka göra en uppskattning av proportionerna mellan välmående och fattiga i olika delar av Rom under olika tider. Mitt syfte är inte att kvantifiera utan att generalisera.

De befolkningsgrupper, som de tillhörde, vars skelett nu visar att de var undernärda och hade bristsjukdomar, har inte efterlämnat många skriftliga dokument, som jag kan generalisera

---

& Lenardon 2003.

utifrån. Även om kvinnorna i den delen av den romerska befolkningen inte hade samma möjlighet att välja uppfödningssätt eller spädbarnsdiet som sina mer välbeställda medsystrar behövde de förstås sådana råd som nyblivna mödrar generellt behöver, t ex om vad de skulle göra om mjölken sinade, när det var lämpligt att börja avvänja barnet och vilken slags mat de då kunde ge det. De fick säkert muntliga råd från erfarna kvinnor i familjen och grannskapet, så som Galenos beskriver det (s 18), men också från ”kloka gummor” med kunskaper i traditionell medicin.

Om denna folkmedicin vet jag tyvärr väldigt lite. Soranos nämner huskurer, ibland för att han accepterar dem, ibland för att han vill fördöma dem. Plinius återger seder och bruk vid spädbarnsuppfödning med stora inslag av magi och vad vi kallar vidskepelse. Tyvärr hänvisar han till andra skriftliga källor, inte till ”kloka gummor” eller egna iakttagelser. Extrakt från växter och djur betraktas som huvudingredienser i folkmedicinens farmakologi, men den store experten Dioskorides har aldrig – så vitt jag har kunnat upptäcka – spädbarn som målgrupp. Det går inte ens att besvara den för spädbarnshälsan så viktiga frågan om de nyfödda som regel fick *colostrum* av sina mödrar eller ej.

Mitt studium av antikens spädbarnsuppfödning ger alltså en bild av en grupp, som hade resurser att efterleva kloka läkarråd, som det är möjligt att de följde, men också möjligt att de inte ens kände till eller brydde sig om, och en annan grupp, som inte hade resurser och som fick traditionella råd som i stort sett är okända för mig. Resurser i det här sammanhanget betyder huvudsakligen födoresurser, som var otillräckliga, ojämnt fördelade och svåra att distribuera till dem som mest behövde dem, geografiskt såväl som socialt. Grupperna är förstås inte åtskilda utan består av människor som är fördelade längs en fortlöpande skala vars osäkra koordinater jag inte tänker gå närmare in på. Dock är en av de faktorer, som bör ha påverkat spädbarnshälsan i synnerhet i den resurssvaga gruppen, miljön, eftersom landsbygden sannolikt var mer fördelaktig än en osund stadsmiljö. Båda grupperna var utsatta för infektioner, som i synnerhet tillsammans med undernäring kan ha varit förödande för spädbarnen.

Kan mina jämförelser med spädbarnsuppfödning i andra tider och miljöer ge synpunkter på hur råd ges och följs och hur resurser utnyttjas?

Ett exempel på ett läkarråd som spreds framgångsrikt gällde rutiner som infördes vid ett utbildningssjukhus i London kring 1750. Man lät de nyfödda börja dia strax efter födelsen för att mödrarna skulle slippa bröstböld. De nyutbildade läkarna och barnmorskorna tog med sig insikten om att rutinerna var bra när de lämnade London för annan tjänstgöring, de förde erfarenheten vidare till kollegor och tabun mot *colostrum* avtog, vilket bidrog till att minska barndödligheten.

Däremot tycks råd om amningstidens längd i 1500- till 1700-talens Europa inte ha hörtsammats, åtminstone inte av överklassen. Barnen avvandes långt tidigare än läkarna rekommenderade.

Rådgivning om amning och annan spädbarnsuppfödning sker i stor skala i dag, i u-länder inte minst via WHO och UNICEF, i i-länder genom hälso- och sjukvårdssystemen. Det vore orimligt att påstå något annat än att mödrar lyssnar till råden och att insatserna har betytt bättre spädbarnshälsa och lägre dödlighet. Ändå måste förutsättningar finnas för en rimlig näringsstandard för att råden ska kunna ha någon större betydelse. Förutsättningarna för barnets nutrition är moderns/ammans hälsa – som jag kommenterar under nästa rubrik – tilläggsfödans kvalitet och amningstidens längd.

Auktoriteter från antiken till i dag tycks vara tämligen överens om att den ideala uppfödningen för ett spädbarn är 6 månader med enbart bröstmjolk följt av 1-2 år med blandad diet,

även om råden inte alltid har följts. En stor risk tycks det, enligt UNICEF, vara att barnen ammas för länge utan tilläggsföda. Andra orsaker till undernäring har varit för lite bröstmjolk, bröstmjolk för kort tid, inadekvat tilläggsföda eller dålig hygien vid tillagningen.

Diarré och bristsjukdomarna anemi, rakitis och blåssten, som fanns under antiken, har också konstaterats hos senare tiders spädbarn. Mjölvtäring som ensidig tilläggsföda, brist på mjolk och sol och dålig hygien har angetts som orsaker både i England 1500–1800 och i dagens u-länder. Det finns ingen anledning att tro att orsakerna var andra under antiken.

Att barnet förmenats *colostrum* har också haft betydelse. När man lyckades bekämpa aversionen mot den tidiga bröstmjölken, som i 1700-talets London, förbättrades spädbarnshälsan. Nu arbetar *Baby-friendly hospital initiative* med gott resultat för att motarbeta fördomar som ännu finns kvar.

De flickor, som var undernärda som spädbarn, fick bristsjukdomar som påverkade dem i fertil ålder. De födde barn som i sin tur troligen var undernärda.

Hur var hälsotillståndet hos de kvinnor som födde och ammade barnen?

Människorna som dog vid vulkanutbrottet år 79 i Herculaneum var kortväxta, vilket är ett tecken på undernäring under uppväxten. ¼ av dem hade skador som tyder på näringsbrist under fosterstadiet eller barndomen och nästan hälften av kvinnorna hade kronisk anemi. Dietråd till flickor visar att man ville inskränka deras mathållning. Det fanns tydligen en skillnad mellan pojkers och flickors diet, vilket kan ha varit acceptabelt om resurserna var tillräckliga för att ge även flickorna tillräckligt med mat, men annars förödande.

Att diskriminering av flickor och kvinnor förekommit i andra kulturer visas av att undernäring hos kvinnor var större än hos män i bronsålderns Argolis, vilket kan ha bidragit till den höga barndödligheten. Man kan se samma tendens i några av de osteologiskt undersökta nordeuropeiska medeltidssamhällen jag refererat till – där dock med viss tveksamhet. *Intra-household food allocation*-undersökningar i u-länder visar också en diskriminering av flickor och kvinnor när det gäller fördelningen av hushållets resurser. Amning och barnafödande betraktas inte som lika produktivt som familjeförsörjning och kvinnor har oftast en lägre status i familj och samhälle.

Läkarråden om ammors hälsovård och diet kan tänkas ha varit realiserbara i den resursstarkaste delen av det romerska samhället och bör ha gett god tillgång till näringsrik bröstmjolk för de barn som tillhörde den. Där ingick ammorna dessutom i *familia* och kunde ge barnet immunskydd mot samma sjukdomar som modern skulle ha gjort om hon ammat. Om en frisk kvinna, som följde läkarråden, ammade sitt eget barn blev resultatet förstås lika bra – eller bättre om man får tro Galenos och andra förespråkare för moderns mjolk.

Papyrusdokument med amningskontrakt och kvitton från Oxyrhynchus visar att det också förekom att barn lämnades till ammor. Enligt erfarenheter från 1300-talets Florens och Västeuropa under tiden mellan 1000- och 1800-talet för barn som lämnades bort ibland illa eftersom de inte fick den mat man kommit överens om. Systemet krävde kontroll för att inte missbrukas.

Vilka moraliska, psykologiska och sociala synpunkter fanns på amman och på den biologiska moderns roll?

I Soranos' beskrivning av den idealiska amman ingår inte bara hennes fysiska hälsa utan också hennes personlighet och hennes uppträdande. Hennes mjölk, som var både föda och medicin, påverkades inte bara av hennes diet utan också av hennes sinnesstämning och hennes personliga egenskaper och de egenskaperna överfördes genom mjölken till barnet hon ammade. Kanske den föreställningen bidrog till att banden mellan amma och dibarn ofta blev starka. Känslor gentemot amman förmedlas ofta i litteraturen, från amman i gravinskrifter. I inskrifterna är amman och barnet oftast från samma sociala grupp.

Liknande uppfattningar om att ammans egenskaper överfördes till barnet har funnits i det medeltida Florens och i England och andra delar av Europa fram till 1700-talet.

Det är inte bara näringssynpunkter som får Galenos att så ivrigt förespråka att modern ska amma. Han ser henne som mest värdig att överföra alla goda egenskaper till sitt barn, hon ska amma minst lika mycket för själens skull som för kroppens. Filosofen Favorinus' argument i *Noctes Atticae* berör dessutom kärleken mellan mor och barn, som blir lidande om en amma tar över vården, medan Musonius Rufus beklagar att de kvinnliga dygder som bör utmärka en mor försvinner. Det låter på både läkare och filosofer som om ämnet var angeläget för dem. Kanske var diskussionerna ett försök att återupprätta ett modersideal, som man ansåg höll på att försvinna när kvinnor tog mer hänsyn till sina egna önskemål än till barnets behov.

Bruket att lämna barnen till ammor var vanligt hos de förmögna i Västeuropa ända fram till 1800-talet och argumenten mot detta var i stort sett desamma som i det antika Rom. Särskilt stora bekymmer tycks de försämrade känslomässiga relationerna mellan föräldrar och barn ha gett upphov till. Inom större delen av befolkningen har det dock varit naturligt att mödrarna själva ammade sina barn. Jag förutsätter att det var så även i Rom.

Vilka har överlevnadsmöjligheterna varit för ”moderlösa” barn?

En romersk *familia* måste ha inneburit en viss trygghet för de barn som förlorade sin mor vid födelsen. Om det fanns lakterande slavar, eller frigivna som var tillgängliga, kunde barnet få mjölk och vård oavsett om det hade fötts i ägarfamiljen eller i någon annan grupp. Att moderlösa barn togs om hand på det sättet är bekräftat av inskrifter. För barn utan sådana kontaktmöjligheter måste situationen ha varit kritisk, då uppfödning med djurmjölk var föga framgångsrik.

Erfarenheter från u-länder i dag och från *cross-nursing* i USA visar att kvinnor inte är främmande för att amma andras barn. Ännu mindre främmande bör det ha känts i en kultur där systemet med ammor var vanligt. Det är en rimlig tanke att ett nyfött barn i en familj, där man inte hade råd med en amma, kunde födas upp av den döda moderns lakterande släkting eller vän. En annan utväg var att sätta ut barnet.

Utsättning av barn syftade dels till att begränsa familjens storlek dels till att göra sig av med oönskade nyfödda som illegitima barn, sådana som avlats genom incest eller var missbildade och svaga. Troligen sattes fler flickor än pojkar ut. Det är osäkert om avsikten var att barnen skulle tas om hand – placeringen på allmän plats tyder på det – eller om *expositio* ska jämföras med barnamord. Åsikterna går också isär om hur stora överlevnadschanserna verkligen var. De som togs

om hand och överlevde blev oftast slavar, men kunde också växa upp som fosterbarn i en familj eller som adoptivbarn.

Från 1200-talet började man i Europa upprätta barnhem för övergivna barn. Dessa hade en hög dödlighet, i synnerhet om man inte lyckades anställa tillräckligt med ammor. Barnhemmet i Dublin med nästan 100% dödlighet är ett skrämmande exempel. De romerska utsatta barnens situation ter sig nästan avundsvärd vid jämförelse.

Finns det kulturella och sociala särdrag i romarnas syn på spädbarn?

Läkarråden ger en antydning om romarnas syn på spädbarn. Eftersom de riktar sig till överklassen blir det deras attityder som belyses. Soranos' kriterier för om man ska låta ett spädbarn leva eller ej är tydliga: barnet ska vara friskt och starkt och inte visa tecken på någon missbildning, varken kroppslig eller mental. Det var förstås en pragmatisk inställning – svaga barn hade inte stor chans att överleva, det var inte mycket mening med att ens försöka föda upp dem. Missbildade barn sågs dessutom som ett dåligt omen. Mord på missbildade barn – liksom utsättning av nyfödda – har angetts som evidens för romarnas emotionella likgiltighet för sina barn.

När barnet hade godkänts skulle det skötas väl – ingen av läkarauktoriteterna hade överseende med underlåtenhet. Skötseln syftade till formandet av en förstklassig kropp och själ, enligt Soranos, och till att behålla spädbarnets perfekta skepnad, enligt Galenos. Det väsentliga var alltså inte att spädbarnet i sig hade det bra utan det var den individ som skulle utvecklas ur spädbarnet som var viktigast. Kanske beroende på att det ofta var en amma som skötte barnet och inte modern blev det inte heller integrerat i familjens vardagsliv. Skillnaden mellan kenyanska barn som deltar i familjemåltiderna och romerska som inte gjorde det kan ses som exempel på olika spädbarnssyn.

På samma sätt kan preferensen för pojkar ses som ett framåtblickande. Krasst uttryckt så investerade man i pojkar för att de skulle bli lönsamma män medan investeringar i flickorna gick till en annan familj. Kanske såg man också ner på flickorna som enligt Galenos hade lägre status, t o m biologiskt. Lägre status innebar mindre andel av resurserna, sämre hälsa och därmed ännu lägre status, så som det konstateras i u-länder i dag av *Intra-household food allocation*-undersökningar.

Läkarnas ointresse för barnens sjukdomar – Soranos är ett undantag – kan bero på att barnen hade låg status, men det kan också bero på att man förlitade sig på egenvård. Plinius' goda råd kan tyda på det.

Spektakulära fynd, som de 97 skeletten av nyfödda utanför en romersk villa nära London, kan locka till slutsatser om okänslighet gentemot spädbarn. Vad resultatet än må bli av den kommande undersökningen är fallet alldeles för unikt och speciellt för att kunna generaliseras. Det känns mer rimligt och naturligt att anknyta till en vardaglig verklighet utifrån begravningsplatserna i Gallia Belgica och Gallia Lugdunensis, där spädbarn är begravda och har fått gravgåvor. Begravningsritualer i de centrala delarna av riket som Italien och staden Rom särbehandlade dock spädbarn, åtminstone de allra yngsta. Man kan tyda det som att nyfödda sågs som ännu inte fullt mänskliga. Traditionen att begrava spädbarn på annat sätt än äldre barn och vuxna är inte unik för Rom.

Det har sagts, att romarna inte vågade fästa sig för mycket vid sina spädbarn eftersom risken var så stor att de skulle mista dem. Tanken förefaller egendomlig – andra populationer med hög barndödlighet har inte påstått försöka göra sig immuna mot sorg.

Slutsatser

Ett friskt romerskt barn, som fick fullvärdig bröstmjolk under så lång tid som läkarauktoriteterna rekommenderade och som fick en allsidig tilläggsföda tillagad med rimliga hygieniska krav, bör kunna sägas ha fått **tillräcklig och välanpassad föda**. Trots det har bristsjukdomar konstaterats och spädbarnsdödligheten var hög även i de resursstarka grupperna. En bidragande orsak till den höga dödligheten kan ha varit att många barn förmenades det immunförsvar som *colostrum* ger. Infektioner var vanliga och infektioner ger ofta samma symptom som undernäring. Tillgång till föda och goda läkarråd medförde alltså inte med automatik att spädbarnen var välnärda och även om de var välnärda innebar inte det att de sannolikt överlevde sitt första år. I alla samhällen har barn dött av skador och sjukdomar, som man inte kunnat bemästra.

Risker fanns således för de välsituerade. För de barn som inte tillhörde de privilegierade grupperna var förstas riskerna större och min uppfattning är att de inte heller fick tillräcklig och välanpassad föda. Även om de diade sina mödrar är det troligt att mödrarna inte hade tillräckliga resurser att ge dem fullvärdig kost som komplement, åtminstone inte i städerna. U-landsundersökningar har visat att följderna av knapp födotillgång vanligen är, att barnen antingen får enbart bröstmjolk för länge eller att de ammas för kort tid och får tilläggs- och avvänjningsföda som inte är adekvat. Mjölvtalling, som var den vanligaste tilläggsfödan i England 1500-1800, visade sig vara sådan icke-adekvat föda, som var alltför ensidig och gav bristsjukdomar, i synnerhet om den koktes på vatten vilket var vanligt i städerna. I områden med spannmålsbaserad diet – och dit hörde större delen av Rom – var det stor risk att barnen fick sådan välling eller annan spannmålsprodukt som huvudsaklig tilläggsföda. Bröstmjölken var alltså väsentlig och dess mängd och kvalitet har sannolikt varit avgörande för barnens näringsstatus. De har varit beroende av sina mödrars hälsa.

Spädbarnens hälsotillstånd var i sin tur avgörande för hela det romerska samhället eftersom undernäring under barndomen påverkar hälsotillståndet under resten av livet. De flickor, som lämnade barndomen felnärda och undernärda födde och ammade sedan barn som i sin tur troligen blev felnärda och undernärda. Frågan om **hälsotillståndet hos de kvinnor som födde och ammade barnen** är väsentlig.

Näringsbrister har konstaterats hos både män och kvinnor i Rom, men där man har kunnat göra jämförelser har det visat sig att kvinnor var missgynnade. Troligen har kvinnor fått mindre del av de begränsade födoresurserna än män och de fysiska krav som graviditet och amning har ställt på dem har inte kompenseras med näringstillskott. Det gör det troligt att många kvinnor inte hade förutsättningar att producera tillräckligt mycket näringsrik mjölk under tillräckligt lång tid för att tillfredsställa barnets näringsbehov. Detta kan också ha gällt de välbeställda om restriktionerna varit tillräckligt stränga och om infektioner hade försämrat deras näringsstatus. Läkarnas krav för att åstadkomma framgångsrik amning var säkert för högt ställda för majoriteten av mödrarna. Soranos' vision av den optimala amman var svår att förverkliga. Det verkar vara en rimlig slutsats att många romerska kvinnor i fertil ålder var felnärda och undernärda och att det påverkade deras möjligheter att föda och föda upp välnärda barn.

Familia kan ha varit en fördel för spädbarnen, då de ammade ”hemma” och under kontroll även om modern själv inte ammade dem. Hälsotillståndet hos en amma som tog emot barn i sitt eget hem var betydligt svårare att bedöma och erfarenheter från senare tider har visat att det inte alltid fungerade särskilt bra. Hur vanligt detta var i Rom är svårt att bedöma, men det verkar rimligt att de

som inte hade resurser att äga slavar – varav någon kunde förväntas vara lakterande – själva ammade sina barn. Kanske hyrda ammor mest användes till hittebarn.

I romersk kultur var föda mycket mer än energigivare och material för tillväxt. Själen, likaväl som kroppen, skulle byggas upp av den föda amman eller modern försåg barnet med och födan fick sin särart både av den ammande kvinnans diet och hennes personlighet. Därmed hade man **moraliska, psykologiska och sociala synpunkter på amman och på den biologiska moderns roll.**

Diktarens bild av amman som en kvinna man har en livslång tacksamhetsskuld till och vars kärlek aldrig sviktar är en idealbild som kvinnorna själva inte alltid identifierar sig med när de får komma till tals. Ammans kärlek är, enligt gravinskrifter, snarare riktad mot ett dibarn med samma sociala gruppstillhörighet som hon själv. Den idealbild Soranos skisserar av en kärleksfull, gladlynt grekinna med hela sin tillvaro inriktad på barnet var tydligen inte heller verklighetens genomsnittsamma om man får tro dem, som agiterade för att modern själv skulle amma. Systemet med att någon annan än modern vårdar barnet och ger det mat har överlevt till i våra dagar och fortlöpande diskuterats lika livligt som i Rom och ofta med samma argument, nämligen att kvinnan inte får svika sin modersuppgift. ”Den goda modern” som ideal var viktig för familjens bestånd och det idealet behövde förstärkas i kejsartidens Rom.

För de flesta romerska kvinnor – liksom för deras senare medsystrar i Västeuropa – bör det ha varit en teoretisk diskussion då de troligen inte hade något annat val än att själva föda upp sina barn.

Nyfödda barn kan förlora sin mor genom att hon dör i barnsäng eller genom att de sätts ut och tas om hand av någon annan. Både barnsängsdöd och utsättning förekom ofta i Rom. **Vilka var överlevnadsmöjligheterna för de moderlösa barnen?**

Det första villkoret var att de fick bröstmjölk. Det finns ingenting som tyder på att något nyfött barn lyckades överleva på djurmjölk, varken genom flaskuppfödning eller genom att dia ett djur. Vad jag har kunnat finna är inget sådant fall dokumenterat från antiken.

Nyfödda, vars mor dog i barnsäng, kunde ha turen att ha tillgång till ammande kvinnor i en *familia* eller till hyrda ammor. Utan den möjligheten var de beroende av närstående kvinnors väntjänster eller medlidande. Hur vanliga sådana välgärningar var i ett samhälle där många kvinnor inte var välnärda nog att ge sitt eget barn fullvärdig kost är svårt att bedöma. Frågan om överlevnadsmöjligheterna leder då till en annan fråga: Hur stark var kvinnogemenskapen i det romerska samhället?

Överlevnadsmöjligheterna hos de utsatta barnen har varit livligt debatterade, men debatten har varit fokuserad på avsikten med utsättningen snarare än på barnens uppfödning. Litteratur och inskrifter ger evidens för att en del av dem överlevde. De togs antingen om hand som familjemedlemmar eller enbart för att ge någon form av ekonomisk avkastning. I båda fallen hade det varit meningslöst att ta hand om dem utan möjlighet att föda upp dem. Födans mängd och kvalitet är svår att bedöma, men utan bröstmjölk den första tiden hade de inte kunnat överleva. Vissa av senare tiders barnhem är bevis för det.

En annan synpunkt på hittebarnens överlevnad är om de fick tillräcklig vård och omsorg för att klara sig. Slutsatsen blir densamma som när det gäller födan – det vore en meningslös satsning att ta hand om dem om inte barnen fick rimlig vård. I senare tiders barnhem, där barnen ibland vanvårdades, var barnen en kostnad och inte en privat investering som förväntades ge utdelning. Självklart har det också i alla tider funnits de som tagit hand om övergivna barn utan någon tanke på vinst.

Jag förutsätter att föräldrar älskar sina barn och är biologiskt präglade på dem, men det finns också en **kulturellt och socialt betingad syn på spädbarn**.

I Rom manifesterade sig denna syn genom att det fanns skillnader i sorge- och begravningsritualer mellan riktigt små och större barn, färre inskrifter finns efterlämnade över spädbarn än över äldre barn, varken i konst eller litteratur var kärleken till de minsta ett vanligt motiv, läkarna försummade spädbarnen som patientgrupp och *expositio* och barnamord var tillåtna. Många har tolkat detta som likgiltighet inför spädbarnen, att man helt enkelt inte brydde sig om dem, men jag föredrar att instämna med dem som tolkat det som att romarna betraktade spädbarn som ännu inte färdiga människor, som skulle formas till goda och dugliga individer. Det betyder inte att de inte var viktiga, bara att de ännu inte var egna personligheter. Inte minst talar Soranos' och Galenos' ömsinta råd om spädbarnsvård för ett engagemang och mot påståenden om likgiltighet.

Samma värdering av spädbarn för ”vad de ska bli” snarare än ”vad de är” ligger i den påstådda preferensen av pojkar, som ju som vuxna var betydligt lönsammare än flickor, liksom många av läkarråden om massage och diet, som syftade till att ge inre och yttre form åt en människa. Man kunde också förhindra de icke fysiskt fullvärdigas vuxenliv genom att döda missbildade spädbarn.

Det är tveksamt om det över huvud taget är möjligt att generalisera så grovt att man använder uttrycket ”romarnas syn på spädbarn”. När jag besvarar min inledande fråga jakande känns ordet ”särdrag” som en överdrift.

När jag inledningsvis presenterar min teoretiska bakgrund noterar jag viss kritik mot komparativ historia. Jämförelser leder till en beskrivning snarare än en analys, då de inte säger något om orsak och verkan, menar t ex kritikern J.A. Garraty. Jag instämmer, eftersom jag uppfattar mina slutsatser som beskrivande snarare än analytiska, vilket inte överensstämmer med *Annales*-skolans intentioner. Möjligen kan jag göra ett undantag för genusperspektivet på fördelning av födan, då diskriminering av kvinnor näringsmässigt, bekräftad från bronsålder till nutid, är en orsak till sämre hälsa hos deras barn. Däremot tycker jag, att mina beskrivningar, ofta baserade på generaliseringar utifrån enstaka företeelser, har fått större trovärdighet genom de jämförelser jag gjort med andra perioder och kulturer. Jag tycker mig ha identifierat bruk/icke-bruk av ammor, näringsmässig diskriminering av flickor/kvinnor och attityder till spädbarn, både emotionella och sociala, som mentaliteter i det romerska samhället – eller snarare delar av det självklart heterogena romerska samhället.

Trots mina ambitioner att åstadkomma motsatsen har dock romersk överklass fått mycket större utrymme i min uppsats än vad dess andel av befolkningen berättigar till. En bredare bakgrund, med synpunkter på födotillgång, ekonomiska möjligheter och social struktur både på landsbygden och i städerna och – inte minst – kunskap om folkmedicin, hade behövts för att råda bot på obalansen.

Bibliografi

Primärkällor

- Apul. *Met.* Apuleius, *The golden Ass*. Översättning W. Adlington. Loeb. London 1947.
- Birgitta *Rev.* *Den heliga Birgittas himmelska uppenbarelser*. Översättning T. Lundén. Malmö 1958.
- Celsus *Med.* Celsus, *On Medicine*, Book II. Översättning W.G. Spencer, Loeb Vol I, London 1963.
- Cic. *Amic.* Cicero, *De Amicitia*, Introduction, notes and vocabulary H.E. Gould & J.L. Whiteley. Exeter 1983.
- Cic. *Clu.* Cicero, *The speeches*. Översättning H.G. Hodge, Loeb, London 1952.
- Cic. *Tusc.* Cicero, *Tusculan Disputations*. Översättning J.E. King, Loeb, London 1960.
- Cic. *Tusc.* Cicero, *Tusculanernas första bok*. Översättning S. Lundström, Uppsala 1997.
- Cic. *Verr.* Cicero, *The Verrine Orations*, Vol I. Översättning L.H.G. Greenwood. Loeb London 1959.
- Dioskorides Dioscorides, *De Materia Medica*. Översättning T.A. Osbalderton, Johannesburg 2000.
- Gal. *De alimentorum facultatibus* Galen, *On the properties of foodstuffs*. Översättning O. Powell. Cambridge 2003.
- Gal. *De sanitate tuenda* Galen's *Hygiene*. Översättning R. Montraville Green. Springfield 1951.
- Gal. *De sanitate tuenda* *Corpus Medicorum Graecorum*, V 4,2, Leipzig 1923.
- Gal. *De usu partium* Galen, *On the usefulness of the parts of the body*. Vol I-II. Översättning M.T. May. New York 1968.
- Gell. *NA.* Aulus Gellius, *Attic Nights*. Översättning J.C. Rolfe, Loeb Vol I-III, London 1948.
- Hor. *Carm.* Q. Horatius Flaccus, *Carmina*. I Latins poesi i urval II, med kommentarer av H. Sjövall, Sjövall -Wistrand (red), Svenska klassikerförbundet, Lund 1955.

- Juv. *Saturae* D.Iunius Juvenalis, *Saturae*. U. Knoche (red) München 1950.
- Lys. Lysias, *Försvarstal om mordet på Erathosthenes (tal 1)*. Klassiska institutionen i Lund 1999. Inledning, text och kommentarer av J. Blomqvist.
- Oreibasios Oevres d' Oribase, *Collection Medicale, Livres Incertain*. Vol. 3. *Synopsis* Vol.5. Översättning Bussemaker & Daremberg, Paris 1851-1877.
- Ov. *Am.* P. Ovidius Naso, *Amores*. Tolkade och kommenterade av J. W. Köhler, Stockholm 1987.
- Ov. *Met.* Ovid, *Metamorphoses II*, Books IX-XV. Översättning F.J. Miller. Loeb, London 1958.
- Plin. *Ep.* Gaius Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae*. Stout, S.E., (red), Bloomington 1962.
- Plin. *HN.* Pliny, *Natural History*. Översättning W.H.S. Jones, Loeb Vol II, VI, VIII, London 1963.
- Sen. *Controv.* Seneca (E), *Controversiae 7-10*, Vol II. Översättning M. Winterbottom, Loeb London 1974.
- Sen. *Apocol.* Seneca, *Apocolocyntosis*. P. T. Eden (red), Cambridge 2002.
- Sen. *Hercules Furens Med. Phaedra* Seneca, *Sämtliche Tragödien*. Bd I. Översättning T. Thomann. Zürich 1961.
- Sor. *Gyn.* Soranus' *Gynecology*. Översättning och introduktion, O.Temkin, Baltimore 1991.
- Sor. *Gyn.* Soranos, *Γυναικεία, Kvinnolära*. Översättning S.Törnkvist & I. Ursing, Jonsered 2001.
- Suet. Suetonius, *Kejsarbiografier*, Översättning I. Lagerström, Lund 2001.
- Tac. *Germ.* Tacitus, *Dialogus, Agricola, Germania*. Översättning M. Hutton. Loeb. London 1958.
- Verg. *Aen.* Virgil, *Aeneid I-VI, VII-XII*, Översättning H.R. Fairclough. Loeb Vol I-II, London 2000.
- Verg. *Aen.* Vergilius, *Aeneiden*, Översättning I. Björkesson. Danmark 2001.

Sekundärlitteratur

- Akwara 1994 Akwara, P.A., 'Breastfeeding and infant and child mortality, in Amagoro division of Busia district, Kenya', *African Population Studies*, Vol. 9, No 1, 1994. <http://www.bioline.org.br/abstract?id=ep94001&lang=en> 100516
- Ambjörnsson 1997 Ambjörnsson, R., *Människors undran*, Stockholm 1997.
- Ashworth 1990 Ashworth, M., 'Endemic bladder stones'. *British Medical Journal*, Vol. 30, (oct 1990), ss 826-827.
- Azam *et al.* 2005 Azam, M., Rehman, A., Akbar Khan, P., 'Failure to thrive under one year'. *The Professional*, Vol. 12, No 2, 2005.
- Birgersson *et al.* 2009 Birgersson, P., Bramhagen, A-C., Lindberg, T., Uppfödning i korthet. I *Pediatrisk omvårdnad*, Hallström, I., & Lindberg, T., (red) Stockholm 2009.
- Bisel & Bisel 2002 Bisel, S. & Bisel, J., Health and nutrition at Herculaneum: An examination of human skeletal remains. I Jashemski, W. F. & Meyer, F. G., (red) *The natural history of Pompeii*, Cambridge 2002.
- Bonfante 1997 Bonfante, L., Nursing mothers in classical art. I Lyons, C.L. & Koloski-Ostrow, A.O. (red) *Naked truths: Women, sexuality and gender in classical art and archaeology*, New York 1997.
- Boswell 1988 Boswell, J., *The kindness of strangers*, London 1988.
- Bradley 1986 Bradley, K.R., Wet-nursing at home: a study in social relations. I Rawson, B., (red) *The family in ancient Rome*, London 1986.
- Burenhult 2003 Burenhult, G., *Det ofullkomliga djuret*, Stockholm 2003.
- Carroll 2006 Carroll, M., *Spirits of the dead*, New York 2006.
- Coates 1997 Coates, M-M., Tides in breastfeeding practice. I Riordan, J. & Auerbach, K.G. (red) *Breastfeeding and human lactation*, Boston 1997.
- Dixon 1988 Dixon, S., *The Roman mother*, Beckenham 1988.
- Dixon 1992 Dixon, S., *The Roman family*, Baltimore 1992.
- Dupras & Tocheri 2007 Dupras, T.L. & Tocheri, M.W., 'Reconstructing infant weaning histories at Roman period Kellis, Egypt using stable isotope analysis of dentition', *American Journal of Physical Anthropology*, Vol 134, 2007, ss 63-74.

- Engels 1980 Engels, D., 'The problem of female infanticide in the Greco-Roman world', *Classical Philology*, Vol. 75, No 2 (Apr., 1980), ss 112-120.
- Evans 2009 Evans, R.J., 'Cite ourselves!' *London Review of Books*, Vol. 31, No 23 (dec. 2009), ss 12-14.
- Fildes 1986 Fildes, V.A. *Breasts, bottles and babies*, Edinburgh 1986.
- Fildes 1995 Fildes, V.A., The culture and biology of breastfeeding; An historical review of Western Europe. I Stuart-Macadam, P. & Dettwyler, K. A., (red) *Breastfeeding; Biocultural perspectives*, New York 1995.
- Finley 1981 Finley, M.I., 'The elderly in classical antiquity', *Greece & Rome*, Vol 28, No 2, 1981, ss 156-171.
- Flemming 2000 Flemming, R., *Medicine and the making of Roman women*, Oxford 2000.
- Foote 1920 Foote, J., 'An infant hygiene campaign of the second century'. *Archives of Pediatrics*, Vol. 37, jan-dec 1920, ss 173-184.
- Fuller *et al.* 2006 Fuller, B.T., 'Isotopic evidence for breastfeeding and possible adult dietary differences from late/sub-Roman Britain', *American Journal of Physical Anthropology*, Vol 129, 2006, ss 45-54.
- Garnsey 1991 Garnsey, P., Child rearing in Ancient Italy. I Kertzer, D.I. & Saller, R.P. (red) *The family in Italy from Antiquity to the Present*, Ann Arbor, Michigan, 1991.
- Garnsey 2002 Garnsey, P., *Food and society in classical antiquity*, Cambridge 2002.
- Garraty 1991 Garraty, J.A., 'Comparative history: Beyond description to analysis', *German Historical Institute, Washington D.C.*, Annual Lecture Series No 4, ss 27-31.
- Geytenbeek 1963 Geytenbeek, A.C. Van, *Musonius Rufus and Greek diatribe*, Assen 1963.
- Golden 1988 Golden, M., 'Did the ancient care when their children died?' *Greece & Rome*, vol 35, No 2, 1988, ss 152-163.
- Gunnlaugsson & Einarsdottir 1993 Gunnlaugsson, G. & Einarsdottir, J., 'Colostrum and ideas about bad milk: a case study from Guinea-Bissau', *Social Science & Medicine*, Vol. 36, No. 3, ss 283-288.
- Haines & Steckel 2000 Haines, M.R. & Steckel, R.H., 'Childhood mortality & nutritional status as indicators of standard of living: Evidence from World War I recruits in the United States', *NBER Working Paper Series, Historical Paper 121*, 2000.

- Harris 1994 Harris, W.V., 'Child-exposure in the Roman Empire', *Journal of Roman Studies*, Vol. 84, 1994, ss 1-22.
- Hedberg Nyqvist 2001 Hedberg Nyqvist, K., Uppfödning. I *Omvårdnad av det nyfödda barnet*, Wallin, L. (red), Lund 2001.
- Hodge 1992 Hodge, A.T., *Roman aqueducts & water supply*, London 1992.
- Holman 1997 Holman, S.R., 'Molded as wax: Formation and feeding of the ancient newborn', *Helios*, Vol. 24. No. 1, ss 77-95.
- Holman 1998 Holman, S.R., 'Infant feeding in Roman antiquity', *Nutrition today*, Vol. 33 No. 3, ss 113-120.
- Hope 2007 Hope, V.M., *Death in ancient Rome*, Chippenham 2007.
- Hutton 1981 Hutton, P. H., 'The history of mentalities: the new map of cultural history', *History and Theory*, Vol. 20. No 3, (okt 1981), ss 237-259.
- Ingemark & Gerding 2000 Ingemark, D. & Gerding, H., *Liv och död i antikens Rom*, Lund 2000.
- Iregren *et al.* 2009 Iregren, E. *et al.*, Kön, genus och status – variation i dieten hos kvinnor och män i medeltida populationer i norra Europa. I *Västerhus*, Iregren, E., Alexandersen, V., Redin, L. (red.), Lund 2009.
- Ingvarsson-Sundström 2003 Ingvarsson-Sundström, A., *Children lost and found*, Uppsala 2003.
- Joshel 1986 Joshel, S.R., 'Nurturing the Master's child: Slavery and the Roman child-nurse', *Signs*, Vol. 12. No 1 (autumn 1986) ss 3-22.
- Kevill-Davies 1991 Kevill-Davies, S., *Yesterday's children*, Woodbridge 1991.
- Kitzinger 1995 Kitzinger, S., Commentary. I *Breastfeeding. Biocultural perspectives*, Stuart-Macadam, P. & Dettwyler, K. A., (red), New York 1995.
- Le Roy Ladurie 1990 Le Roy Ladurie, E., *Montaillou, Cathars and Catholics in a French village 1294-1324*, Översättning Bray, B., St Ives 1990.
- Lloyd 1983 Lloyd, G.E.R., *Science, folklore and ideology*, Oxford 1983.
- Mays 1993 Mays, S., 'Infanticide in Roman Britain', *Antiquity* 67 (1993), ss 883-888.

- Mays 2003 Mays, S., 'Bone strontium: Calcium ratios and duration of breastfeeding in a Mediaeval skeletal population', *Journal of Archaeological Science*, Vol 30, 2003, ss 731-741.
- Morford & Lenardon 2003 Morford, M.P.O. & Lenardon R.J., *Classical mythology*, New York 2003.
- Prowse *et al.* 2004 Prowse, T. *et al.*, 'Isotopic paleodiet studies of skeletons from the Imperial Roman-age cemetery of Isola Sacra, Rome, Italy', *Journal of Archaeological Science*, Vol 31, 2004, ss 259-272.
- Prowse *et al.* 2008 Prowse, T. *et al.*, 'Isotopic and dental evidence for infant and young child feeding practices in an imperial Roman skeletal sample', *American Journal of Physical Anthropology*, Vol 137, 2008, ss 294-308.
- Rawson 1997 Rawson, B., Iconography of Roman childhood. I Rawson, B. & Weaver, P. (red), *The Roman family in Italy*, New York 1997.
- Reissland & Burghart 1988 Reissland, N. & Burghart, R., 'The quality of a mother's milk and the health of her child: beliefs and practices of the women of Mithila', *Social Science & Medicine*, Vol. 27 No. 5, ss 461-469.
- Riordan 1997 Riordan, J., The cultural context of breastfeeding. I Riordan, J. & Auerbach, K.G. (red) *Breastfeeding and human lactation*, Boston 1997.
- Ross 1975 Ross, J.B. The middle-class child in urban Italy, fourteenth to early sixteenth century. I de Mause, L., (red), *The history of childhood*, USA 1975.
- Rowland *et al.* 1981 Rowland, M.G.M., Cole, T.J., McCollum, J.P.K., 'Weanling diarrhoea in the Gambia: implications of a jejunal intubation study', *Transactions of the Royal Society of Tropical Medicine & Hygiene*, Vol 75, No 2, 1981, ss 215-218.
- Rutgers *et al.* 2009 Rutgers, L.V. *et al.*, 'Stable isotope data from the early Christian catacombs of ancient Rome: new insights into the dietary habits of Rome's early Christians', *Journal of Archaeological Science*, Vol. 36, 2009, ss 1127-1134.
- Sallares 2002 Sallares, R., *Malaria and Rome*, New York 2002.
- Saller 1991 Saller, R.P., Antiquity. I Kertzer, D.I. & Saller, R.P. (red), *The family in Italy*, Ann Arbor 1991.
- Senauer 1990 Senauer, B., 'Household behaviour and nutrition in developing countries', *Food policy* 15, (oct. 1990), ss 408-417.
- Shelton 1998 Shelton, J-A., *As the Romans did*, New York 1998.

- Skocpol & Somers 1980 Skocpol, T. & Somers, M., 'The uses of comparative history in macrosocial inquiry', *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 22. No 2 (apr 1980) ss 174-197.
- Stamm 2004 Stamm, H., 'Deformity and disability: A Graeco-Roman perspective', *Proceedings of the 13th Annual History of Medicine Days*, Whitelaw, W. A. (ed), ss 25-31, Calgary 2004.
- Stuart-Macadam 1995. Stuart-Macadam, P., Breastfeeding in prehistory. I Stuart-Macadam, P. & Dettwyler, K. A. (red), *Breastfeeding. Biocultural perspectives*, New York 1995.
- Temkin 1991 Temkin, O., *Introduction to Soranus' Gynecology*, Baltimore 1991.
- Thacher 2006 Thacher, T. D., 'Wet-nursing and rickets', *Journal of the Royal Society of Medicine*, Vol. 99, nov. 2006, ss 545-546.
- Törnkvist & Ursing 2001 Törnkvist, S. & Ursing, I., Kommentarer till översättning av Soranos, *Γυναικεῖα, Kvinnolära*. Jonsered 2001.
- Wheeler 1991 Wheeler, E.F., 'Intra-household food and nutrient allocation', *Nutrition Research Review* 4 (1991), ss 69-81.
- Woolf 1998 Woolf, G., *Becoming Roman*. Cambridge 1998.
- Wright 1999 Wright, G.R.H., 'Puer aeternus in prehistoric Cyprus', *OpAth* 22-23, ss141-146 (1999).
- Yalom 1999 Yalom, M., *Bröstens historia*. Övers. I. Ingemark, Värnamo 1999.

Rapporter och broschyrer

- GSIFYF 2003 *Global strategy on infant and young child feeding; Understanding the past – planning the future*, UNICEF Working paper, New York 8-10 april 2003.
- Eurodiet core report 2000 'Nutrition & diet for healthy lifestyle in Europe: science & policy implications.' *Public Health Nutrition* 4(2a) (june 2000), ss 265-273.
- Lättare att amma 2000 *Lättare att amma*, A-L Pehrsson (red), Statens Folkhälsoinstitut och Förlagshuset Gothia, Stockholm 2000.

Egenvårdsguiden 2009   *Egenvårdsguiden, Praktiska råd från 1177.se och Region Skåne. Mölnlycke 2009.*

Radio

BBC NEWS 25 June 2010   'Baby deaths link to Roman 'brothel' in Buckinghamshire' *BBC NEWS* 100625 <http://www.bbc.co.uk/news/10384460> . 100821

Databas

LLT   *Library of Latin Texts* <http://clt.brepolis.net.ludwig.lub.lu.se/llta/pages/>

Lexikon

Greek-English Lexicon, Liddell and Scott, Oxford 1996.

Norstedts latinsk-svenska ordbok, Ahlberg-Lundqvist-Sörbom, Smedjebacken 1998.

The Oxford Classical Dictionary, 3:e uppl., S. Hornblower & A. Spawforth (red), Oxford 2003.